

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

Кафедра теорії та історії держави і права, конституційного права

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент,
підполковник внутрішньої служби

_____ Наталія ШАМРУК

«___» _____ 2022 року

СИЛАБУС

навчального курсу «Основи правознавства»

спеціальність: 053 «Психологія»,

форма навчання: денна та заочна

РОЗРОБНИК:

Заступник начальника кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права,
капітан внутрішньої служби

_____ Антон СІКУН

ЗАТВЕРДЖЕНО:

На засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Протокол № __ від «__» _____ 2022р.

**Кредити та кількість кредитів ECTS; години: 30 лекційних, 30
годин: семінарських та самостійна робота.**

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2022

Чернігів – 2022

Анотація курсу

Сьогодні ми всі є свідками та учасниками створення новітньої Української держави. Більш ніж тисячолітній досвід суспільної та політичної консолідації українського народу є ґрунтовним фундаментом сучасного українського права.

Право, створюване в Україні, є засобом укріплення нашої держави, утвердження права української нації, спрямоване на створення власної держави. Держава і право – нероздільні поняття, вони виникають одночасно в процесі еволюції людини та суспільства.

Побудова Української держави неможлива без високої правової культури людей, які здійснюють цей процес, без глибоких знань про права та обов'язки, вивчення чинного законодавства. Саме тому оволодіти правовими знаннями є основним завданням кожного громадянина.

Без належного рівня правових знань і навичок правомірної поведінки неможлива свідома участь особи в суспільному та державному житті. Правовій освіті громадян України сьогодні приділяється певна увага з боку держави, її інститутів та установ.

Формування компетентностей фахівця, та спеціаліста не можливе без знання вітчизняного законодавства.

Курс «Основи правознавства» ставить такі **завдання**:

- закласти основи системи правових поглядів і переконань учнів;
- ознайомити студентів, та курсантів з основами конституційного ладу України, дати їм початкові знання з цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права;
- поглибити їх знання про походження, типи та форми держави, історію формування української державності;
- формувати навички правомірної поведінки;
- виховувати в курсантської та студентської молоді впевненості в необхідності суворого дотримання законів, непримиренність до протиправної поведінки;
- виробляти в слухачів уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, спираючись на знання теорії й історії держави та права;
- користуватися вітчизняними нормативними та міжнародно-правовими актами, різноманітними джерелами права, юридичною літературою;

Мета курсу: даний курс розроблений, для того щоб ознайомити слухачів з основними галузями права, навчити курсантів та студентів аналітично мислити та оцінювати ситуацію. Мета курсу полягає у тому, щоб викласти у стислій формі характеристику Української держави та права, надати знання про державу і право, відомості про основні юридичні поняття та норми права, інформацію про основні галузі права.

Організація навчання
Тематичний план

№ тем и	Назви розділів і тем	Кількість годин									
		Денна форма					Заочна форма				
		Усього го	у тому числі				Усього го	у тому числі			
			Л	СЗ	ПЗ	СР		Л	СЗ	ПЗ	СР
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Розділ 1. Основні положення теорії держави і права та Конституційного права України											
1.	Основи теорії держави.	8	2	2		4					
2.	Основи теорії права.	12	2	2		8					
3.	Конституційне право як галузь українського права.	10	2	2		6					
4.	Конституційно-правові основи організації і здійснення державної влади в Україні	10	2	2		6					
Всього за розділ 1		40	8	8		24					
Розділ 2. Основні положення цивільного, сімейного, земельного права та цивільного процесу											
5.	Загальні положення цивільного права.	5	2	2		4					
6.	Право власності. Загальні положення про зобов'язання.	5	2	2		4					
7.	Загальні положення спадкового права.	5	2	2		2					
8.	Основи сімейного права України.	5	2	2		2					
9.	Основи земельного права України.	5	2	2		2					
10.	Основи цивільного процесу України.	5	2	2		2					

	Всього за розділ 2	40	12	12		16					
	Розділ 3. Основні положення трудового, господарського, адміністративного, кримінального та міжнародного права.										
11	Основи трудового права України.	6	2	2		4					
12	Основи господарського права України.	6	2	2		4					
13	Основи адміністративного права України.	6	2	2		4					
14	Основи кримінального права України.	6	2	2		4					
15	Основні положення міжнародного права	6	2	2		4					
	Всього за розділ 3	40	10	10		20					
	Усього годин	120	30	30		60					

ТЕМА 1. Основи теорії держави.

I. Питання на заняття:

1. Поняття держави та її ознаки.
2. Функції держави.
3. Поняття та види форми правління, форми державного устрою та форми державно-правового режиму.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Сучасні монархії світу.
2. Дуальна монархія.
3. Визнання незалежності України.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття держави та її ознаки.

Держава — це суверенна, політико-територіальна організація влади певної частини населення в соціально-неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими для населення всієї країни, а також здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами. Це механізм управління суспільством.

В субстанціональному значенні держава — це організоване в певній корпорації населення, що функціонує в просторі та часі.

В атрибутивному значенні держава — це устрій певних суспільних відносин, офіційний устрій певного суспільства, його оформлення.

В інституційному значенні держава — це апарат публічної влади, державно-правові органи, що здійснюють державну владу.

В міжнародному значенні держава — це суб'єкт міжнародних відносин, як єдність території, населення та суспільної влади.

До основних ознак держави належать:

Суверенітет. Це верховність, самостійність, повнота, єдність і неподільність влади у державі в межах її території (внутрішній суверенітет), а також незалежність і рівноправність країни в зовнішніх відносинах (зовнішній суверенітет). Це основна якісна ознака держави.

Територія — це матеріальна база держави. Це частина земної кулі, з якою історично пов'язаний державний народ, що має кордони, визнані міжнародним співтовариством.

Територія держави — це простір, в межах якого здійснюється державна влада. Територія — це елемент, без якого держава не може існувати; атрибут держави.

Народ — це соціальна база держави. Це сукупність індивідів, поєднаних правовим зв'язком (взаємні права та обов'язки) з державою. Цей зв'язок виражається в інститутах громадянства (в республіках) або підданства (в монархіях). Народ, який населяє територію країни, є суб'єктом і об'єктом державної влади.

Наявність апарату управління та примусу. Держава має спеціальний апарат — систему законодавчих, виконавчих, судових і

контрольно-наглядових органів, а також відповідні матеріальні засоби для виконання своїх завдань.

Здатність видавати загальнообов'язкові правила поведінки (наявність права). Держава встановлює загальнообов'язкові для всього населення правила поведінки і закріплює їх у нормах права (нормативно-правових актах, зокрема законах).

Наявність фінансових засобів. Держава збирає податки, що використовуються для утримання організацій державного механізму, які не виробляють товарів і не надають платних послуг. Держава робить позики і дає кредити, визначає грошову систему.

Спроможність виражати і захищати інтереси певної частини населення. В соціально-неоднорідному суспільстві влада виражає та захищає інтереси певної частини населення, носії влади організаційно відокремлені від громадянського суспільства.

2. Функції держави.

Функції держави — це основні напрямки та сторони діяльності держави. Існують певні підстави для класифікацій функцій держави на види:

- 1) за соціальним значенням: основні та неосновні;
- 2) за територіальною спрямованістю: внутрішні та зовнішні;
- 3) за часом здійснення, постійні та тимчасові.

Основні функції — це напрями діяльності держави щодо здійснення завдань і цілей, що стоять перед державою в конкретний історичний період. Наприклад в роки війни на перше місце виходить функція оборони, всі інші функції держави їй підкорені (неосновні).

Внутрішні функції — це такі напрями діяльності держави, що направлені на вирішення внутрішніх завдань держави.

До внутрішніх функцій держави належать:

Економічна функція — формування та виконання державного бюджету; складання та виконання програм економічного розвитку; фінансування ряду галузей; керування підприємствами та організаціями, що належать до державної форми власності.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина — конституційне закріплення прав (особистих, політичних і соціальних) людини; діяльність державних органів, що захищають права людини і громадянина.

Соціальна функція — забезпечення належного рівня життя людини; допомога громадянам, що потребують соціального захисту — інвалідам, безробітнім, біженцям, багатодітним тощо.

Функція фінансового контролю (оподаткування) — виявлення та облік доходів виробників матеріальних і духовних благ; вилучення податків тощо.

Функція охорони правопорядку — забезпечення повного втілення в життя правових відносин в середині держави; притягнення до юридичної відповідальності правопорушників.

Екологічна (природоохоронна) — регулювання процесу використання природних ресурсів; збереження та відновлення оточуючого середовища; забезпечення екологічної безпеки громадян. Для сучасної держави характерною є особлива увага до соціальної та екологічної функцій, функції захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, з'являються нові функції:

Культурна (духовна) — організація освіти, виховання; розвиток науки і культури; забезпечення збереження культурної спадщини та доступу громадян до неї.

Інформаційна — організація та забезпечення системи отримання, використання, розповсюдження та зберігання інформації.

Зовнішні функції — це основні напрями діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим товариством в цілому.

Інтегрування національної економіки в світову — залучення і підтримка іноземних інвестицій. Сучасний світ характеризується економічною взаємозалежністю держав. Приплив іноземних інвестицій — джерело розвитку вітчизняної економіки.

Постійні функції - це напрями діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку.

Тимчасові функції - це напрямки діяльності держави, що зумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Наприклад, на всіх етапах свого існування держава здійснює функцію охорони правопорядку (постійна функція).

3. Поняття та види форми правління, форми державного устрою та форми державно-правового режиму.

Форма правління — це спосіб організації державної влади, порядок утворення та діяльності державних органів, компетенція і взаємозв'язок між собою, а також взаємовідносини з населенням країни (ступінь участі населення в їхньому формуванні).

Монархія — це така форма правління, за якою верховну владу в державі повністю або частково здійснює одна особа (фараон, король, шах, цар, імператор), котра здобуває її на основі кровноспорідненого успадкування або по життєвого обрання.

Абсолютна монархія — це форма правління, за якої державна влада зосереджена в руках одноособового глави держави (монарха).

Обмежена (конституційна) монархія — це форма правління, за якої законодавча влада належить парламенту, виконавча — монарху (чи кабінету міністрів), судова — судам, які обираються чи призначаються.

Республіка — це така форма правління, при якій державна влада в державі належить представницьким виборним органам і здійснюється ними.

Форми державного устрою.

Проста (унітарна) держава — єдина держава, що не має всередині відокремлених утворень, які користуються певною самостійністю.

Ознаки унітарної держави:

- наявність єдиного центру та єдиної системи органів влади та управління;
- наявність єдиної системи права, єдиної конституції, єдиної грошової системи, єдиного громадянства;

Складна держава формується з відокремлених державних утворень, що мають суверенітет і всі ознаки державності. До такої форми держави належать: федерація, конфедерація, а за твердженням деяких авторів ще й імперія.

федерація — союзна держава, що складається з держав-членів або державо подібних утворень (суб'єктів федерації). Федерація створюється на добровільних засадах, здебільшого згідно з укладеними відповідними угодами. Наприклад, Російська федерація, США, Канада, Мексика, Нігерія.

конфедерація — це тимчасове об'єднання самостійних держав для досягнення конкретної мети, переважно зовнішньополітичної або військової (наприклад, завоювання незалежності). В конфедерації немає єдиної (або подвійної) системи органів, законодавства, території, суверенітету, громадянства, єдиної грошової системи (фінансова система конфедерації формується з внесків її членів).

Державно-правовий режим — це сукупність засобів і способів реалізації державної влади. Розрізняють **демократичний і недемократичний** режими.

Різновидами демократичного режиму є:

- ліберальний (представники надто поблажливі);
- радикальний (представники за рішучі зміни);
- консервативний (захисники старого).

Недемократичні режими поділяють на:

Тоталітарний режим — сукупність таких засобів і способів реалізації державної влади, за яких уся життєдіяльність суспільства й кожної окремої особи абсолютно регламентована:

Тоталітарний режим можливий як у високо розвинутому, так і в слаборозвинутих суспільствах (нацистська Німеччина, фашистська Італія, Радянський Союз і країни соціалістичного табору, деякі сучасні африканські та азіатські держави).

Авторитарний режим — сукупність таких засобів і способів реалізації державної влади, за яких вона концентрується в руках правлячої верхівки.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте змістовну сутність поняття «держава».
2. Назвіть ознаки держави.
3. В чому полягає сутність соціальної функції держави?
4. Як називається елемент, що відображає спосіб організації верховної державної влади?

5. Монархія, за якої глава держави особисто формує склад уряду, яким керує або сам, або через призначеного ним прем'єр міністра, має назву - ?

6. Перерахуйте характерні риси правової держави.

VI. Рекомендована література: 1. (§ 1.2, 1.30, 2.1-2.5, 3.1 -3.2).

ТЕМА 2. Основи теорії права

I. Питання на заняття:

1. Поняття, ознаки, функції права.
2. Характеристика джерел права як зовнішньої форми його виразу.
3. Загальна характеристика основних галузей права України.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. «Руська Правда» як перший збірник законів.
2. Конституція Пилипа Орлика, як історичне джерело права.
3. Правовий звичай як джерело права в сучасній системі права.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття, ознаки, функції права.

Право — це система загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно між собою зв'язані та регулюють суспільні відносини між людьми в інтересах певної частини (більшої чи меншої) населення в соціально неоднорідному суспільстві.

Функції права

Функції права — це основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Призначення функцій полягає в тому, щоб визначити активну й багатогранну роль права в громадянському суспільстві з позиції його впливу на суспільні відносини між людьми.

Функції права поділяють на загально соціальні та спеціальні юридичні.

До **загально соціальних** належать такі функції:

гуманістична — право охороняє та захищає права людства, народу, людини;

організаторсько-управлінська — право суб'єктів на вирішення певних економічних і соціальних проблем; інформаційна (комунікативна) — право інформує людей про волю законодавця;

оцінно-орієнтувальна — поведінка людей оцінюється з огляду на закони держави, вказує на безконфліктні, соціально допустимі способи й засоби задоволення потреб людини в межах правомірної поведінки;

ідеологічно-виховна — право формує у людини певний світогляд, виховує в неї зразки правомірної поведінки;

гносеологічна (пізнавальна) — право само виступає як джерело знань.

До **спеціальних** юридичних функцій права належать регулятивна, статична і динамічна та охоронна:

регулятивна функція спрямована на врегулювання суспільних відносин способом закріплення бажаної поведінки в тих або тих галузях чи інститутах права.

статична функція — це вплив права на суспільні відносини, що закріплює і регулює суспільний порядок у соціально неоднорідному суспільстві у стані спокою;

динамічна — забезпечує динамічний розвиток громадянського суспільства; правовий вплив здійснюється таким чином, що, наприклад, Верховна Рада України виключно законами регулює права корінних народів і національних меншин

2. Характеристика джерел права як зовнішньої форми його виразу.

Окрім внутрішньої, розрізняють також зовнішню форму права, або джерела права. Це способи юридичного виразу права, його організація в належну юридичну оболонку.

Право завжди повинно мати певну форму, тобто бути формалізованим, а форма має бути змістовною, тобто повинна містити певний, виражений юридичною мовою текст, що несе певне смислове навантаження. Якщо нормі не надана певна форма, то вона залишається нормою поведінки, але не є нормою права.

До зовнішньої форми (джерел) права належать: правовий звичай, судовий чи адміністративний прецедент, нормативний договір, нормативно-правовий акт.

Правовий звичай — це санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру.

Правовий (судовий чи адміністративний) *прецедент* — це рішення компетентного органу держави, якому надається формальна обов'язковість під час вирішення всіх наступних аналогічних судових чи адміністративних справ.

Нормативний договір — це об'єктивно формально обов'язкові правила поведінки загального характеру, що встановлені за домовленістю і згодою двох чи більше суб'єктів і забезпечуються державою (наприклад, договір про утворення федерації, колективний договір).

Нормативно-правовий акт — це рішення компетентних суб'єктів, що виносяться в установленому законом порядку, має загальний характер, зовнішній вигляд офіційного документа в письмовій формі, забезпечується державою та породжує юридичні наслідки.

Нормативно-правові акти поділяють на закони й підзаконні нормативно-правові акти.

Закони — це нормативно-правові акти, що видаються законодавчими органами, мають вищу юридичну силу і регулюють найважливіші суспільні відносини в країні. Крім конституції країни є ще такі види законів: конституційні, органічні, звичайні.

Підзаконні нормативно-правові акти — це результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою громадських об'єднань з установа, впровадження в дію, зміни і скасування нормативних письмових документів, що розвивають чи деталізують окремі положення законів.

Зворотна дія — це така дія на правовідношення, де припускається, що новий нормативний акт існував на момент виникнення правовідношення. Але трапляються винятки, скажімо, у кримінальному, адміністративному законодавстві. Так, якщо нормативний акт, прийнятий після скоєння правопорушення, пом'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то акт має зверству силу, а якщо встановлює чи обтяжує, то така норма (чи акт) зворотної сили не має.

Систематизація нормативних актів — це діяльність з впорядкування та вдосконалення нормативних актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості через створення нових нормативних актів чи збірників.

Систематизація здійснюється державою, її органами і посадовими особами та недержавними організаціями і їх службовцями.

У систематизації розрізняють інкорпорацію та кодифікацію.

Інкорпорація — це вид систематизації нормативних актів, який полягає у зведенні їх у збірниках у певному порядку без зміни змісту. Критерії систематизації: хронологічний або алфавітний порядок, напрям діяльності, сфера суспільних відносин, тематика наукового дослідження тощо.

Кодифікація — це вид систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, який полягає в їх змістовній переробці (усунення розбіжностей і протиріч, скасування застарілих норм) і створенні зведеного нормативного акта.

Різновидами кодифікації є кодекс, статут, положення.

Кодекс — це такий кодифікаційний акт, який забезпечує детальне правове регулювання певної сфери суспільних відносин і має структурний розподіл на частини, розділи, підрозділи, статті, що певною мірою відображають зміст тієї чи тієї галузі законодавства. У сучасному законодавстві України існують: Кримінальний кодекс, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс про шлюб та сім'ю, Кримінально-процесуальний кодекс, Земельний кодекс, Водний кодекс, Кодекс законів про працю тощо.

Статут, положення — це кодифікаційні акти, в яких визначається статус певного виду державних організацій і органів. До таких не належать положення про індивідуально визначені органи, що не мають загального характеру.

3. Загальна характеристика основних галузей права України.

Державне (конституційне) право — це провідна галузь права й законодавства, що криє у собі систему правових норм, інститутів і нормативно-правових актів, які закріплюють і регулюють відносини народовладдя, основи конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, територіального устрою, системи державних органів та організації місцевого самоврядування в Україні.

Адміністративне право — це система адміністративно-правових норм, які закріплюють, регулюють і охороняють суспільні відносини у сфері державного управління, тобто підзаконної виконавчої і розпорядчої діяльності органів держави, що спрямована на практичне виконання законів у процесі

повсякденного й безпосереднього керівництва господарським, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом.

Фінансове право — це система правових норм, які регулюють і охороняють суспільні відносини у сфері збирання та використання державних коштів і коштів місцевого самоврядування.

Трудове право — це система правових норм, які регулюють трудові відносини, що виникають у процесі праці, без якої не може існувати жодне суспільство.

Цивільне право — це сукупність правових норм, які регулюють майнові, товарно-грошові та деякі інші відносини, пов'язані чи не пов'язані з майновими, а також особисті немайнові відносини, засновані на рівності учасників цих відносин.

Сімейне право — це система правових норм, які регулюють правовідносини шлюбу, сім'ї, усиновлення, опіки і піклування та реєстрації актів громадянського стану.

Житлове право в Україні регулює специфічний вид суспільних відносин, які виникають у сфері задоволення людиною та громадянином природної потреби в житлі.

Екологічне право — це система правових норм, які регулюють суспільні відносини між людьми у сфері використання та охорони навколишнього природного середовища.

Підприємницьке право — це система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері підприємництва, тобто самостійної, ініціативної, систематичної на власний ризик діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку.

Кримінальне право — це система кримінальних норм, установлених законодавчим органом, що визначають основи та принципи кримінальної відповідальності, встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, які вид і міра покарання можуть застосовуватися до особи, котра скоїла злочин.

Земельне право — це система правових норм, які регулюють правовідносини у сфері володіння, розпорядження й користування землею, визначають землі сільськогосподарського призначення, населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, землі природооздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, лісового й водного фондів, землі запасу.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте змістовну сутність поняття «право».
2. Охарактеризуйте характер права.
3. В чому полягає сутність гносеологічної функції права?
4. В чому полягає сутність статистичної функції права?
5. Перерахуйте джерела права.
6. Здійсніть відмежування законів від підзаконних нормативно-правових актів.
7. Яка галузь права закріплює і регулює відносини народовладдя?

VII. Рекомендована література: 1. (§ 5.2, 5.3, 6.1, 6.2, 6.4, 7.1, 7.2).

ТЕМА 3. Конституційне право як галузь українського права

I. Питання на заняття:

1. Поняття конституційного права України.
2. Джерела конституційного права України.
3. Ознаки Конституції України, її структура та значення.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Перша Конституція України.
2. Конституція основний закон держави.
3. Правові звичаї як джерело конституційного права.
4. Членство України в ООН.
5. Конституційний статус Президента України

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття конституційного права України.

Конституційне право — це багатопланова категорія, що розглядається в трьох аспектах:

- як **галузь права** в національній правовій системі, тобто як сукупність конституційно-правових норм, що діють на території певної країни;
- як **наука**, що вивчає конституційно-правові норми та правовідносини й інститути, які формуються на їх основі;
- як **навчальна дисципліна**, що базується на досягненнях і даних науки.

Метод конституційно-правового регулювання — це спосіб встановлення і застосування норм конституційного права, це прийом, спосіб впливу норм конституційного права на суспільні відносини.

Конституційне право України — це фундаментальна та провідна галузь права, сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що визначають політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні та духовні основи конституційного ладу України, організацію та функціонування демократичної правової держави, громадянського суспільства та правовий статусу людини й громадянина.

2. Джерела конституційного права України.

Джерело права - це форма (спосіб) існування правових норм, яка перетворює право (як волю) в об'єктивовану реальність. В літературі навіть нерідко ототожнюють поняття «джерело права» і «форма вираження права».

За сутністю джерела конституційного права поділяються на таких:

- що є безпосереднім волевиявленням усього народу;
- що є волевиявленням держави та органів державної влади;
- що є волевиявленням територіальних громад та інших суб'єктів місцевого самоврядування.

За змістом, тобто юридичною силою, вони поділяються на:

- конституційні,
- законодавчі,
- підзаконні,
- локальні.

За формою вираження вони доволі різноманітні й обумовлюються традиціями формалізації конституційно-правових норм та способами правотворчості відповідних суб'єктів конституційного права:

- нормативно-правові акти;
- договори;
- судові прецеденти;
- правові звичаї.

За часом дії вони поділяються на:

- постійні (більшість з них мають постійно діючий характер, тобто приймаються на невизначений термін),
- тимчасові.

Джерела конституційного права України - це спосіб внутрішньої організації та зовнішнього виразу конституційно-правових норм.

Система джерел конституційного права України представлена:

- Конституцією України;
- законами України;
- підзаконними актами.

4. Ознаки Конституції України, її структура та значення.

Ознаки Конституції України - це основні кваліфікуючі характеристики, які визначають її сутність і зміст, мету та призначення у суспільстві і державі. Вітчизняні вчені виділяють наступні ознаки Основного Закону:

1. Конституція України має найвищу юридичну силу. Вона є юридичним вираженням суверенної волі українського народу, який є єдиним джерелом влади в державі. Закони та інші нормативно-правові акти, що приймаються у державі, не можуть суперечити Конституції України, тому повинні відповідати їй.

2. Конституція України є кодифікованим нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили.

3. Конституція України є юридичною основою законодавства України. оскільки закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і покликані конкретизувати конституційно-правові норми і принципи.

4. Конституція України є основним законом держави, оскільки регламентує найважливіші і найзагальніші відносини у державі та суспільстві.

5. Конституція України є головним джерелом конституційного права, тому й визначає назву галузі права.

6. Конституція України має постійний характер. Це означає, що строк її дії не визначений, тобто не обмежений у часі. Проте строк дії конституційно-правових норм Перехідних положень Конституції України розрахований загалом на 3 - 5 років після набуття нею чинності.

7. Конституції України властива пряма дія норм. Це означає, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

8. Конституція України є парламентською, оскільки прийнята спеціально уповноваженим суб'єктом - парламентом, тобто Верховною Радою України.

9. Конституція України має підвищену стабільність, яка забезпечується відповідною системою державно-правових гарантій. Конституція України має чіткий законодавчо визначений порядок прийняття і внесення до неї змін, регламентований розділом XIII.

Структура Конституції України.

Конституція України складається з преамбули, 15 розділів, які охоплюють 161 статтю та перехідні положення:

Розділ I. Загальні засади.

Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Розділ III. Вибори. Референдум.

Розділ IV. Верховна Рада України.

Розділ V. Президент України.

Розділ VI. Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади.

Розділ VII. Прокуратура.

Розділ VIII. Правосуддя.

Розділ IX. Територіальний устрій України.

Розділ X. Автономна Республіка Крим.

Розділ XI. Місцеве самоврядування.

Розділ XII. Конституційний Суд України.

Розділ XIII. Внесення змін до Конституції України.

Розділ XIV. Прикінцеві положення.

Розділ XV. Перехідні положення.

V. Тестові завдання:

1. Коли була прийнята Конституція України:

- а) 28 червня 1996 року;
- б) 28 липня 1996 р.;
- в) 28 серпня 1997 р.

2. Скільки областей в Україні:

- а) 19;
- б) 24;
- в) 28.

3. Спеціальний статус мають міста України:

- а) Одеса;
- б) Севастополь;
- в) Київ;
- г) Львів.

4. Автономна Республіка Крим є:
- а) автономною і суверенною;
 - б) незалежною;
 - в) невід'ємною складовою частиною України.
5. Конституція України не може бути змінена:
- а) в умовах надзвичайного стану;
 - б) в умовах воєнного стану;
 - в) правильним є все.
6. Для конституційного права України характерна наявність:
- а) тільки імперативних норм;
 - б) тільки диспозитивних норм;
 - в) імперативних і диспозитивних норм.
7. Назвіть властивості Конституції:
- а) особливий порядок захисту;
 - б) основа правової системи;
 - в) верховенство права;
 - г) ідеологічний і стабілізуючий вплив.
8. Розташуйте нормативні акти у міру зростання їх юридичної сили (за допомогою нумерації):
- а) акти Конституційного Суду України;
 - б) закони;
 - в) Конституція;
 - г) акти місцевих рад;
 - д) укази і розпорядження Президента України;
 - е) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;
 - є) акти центральних органів виконавчої влади.
9. Принципами правової держави є:
- а) верховенство права;
 - б) суверенітет держави;
 - в) розділення властей;
 - г) членство України в ООН.
10. Україна є відповідно до Конституції 1996 року:
- а) конституційною монархією;
 - б) президентською республікою;
 - в) президентсько-парламентською республікою;
 - г) парламентською республікою;
 - д) парламентсько-президентською республікою.
11. Україна є членом наступних міжнародних організацій:

- а) СНД;
- б) Європейський Союз;
- в) ООН;
- г) Ліга арабських держав.

12. За формою територіального устрою Україна є:

- а) конфедерацією;
- б) федерацією;
- в) унітарною державою;
- г) унітарною державою з автономною республікою.

13. До державних атрибутів України відносять:

- а) Державний Гімн;
- б) столицю держави;
- в) державну мову;
- г) назву держави.

14. Конституційне право - це:

- а) галузь права;
- б) наука;
- в) навчальна дисципліна;
- г) галузь законодавства;
- д) усі відповіді є вірними.

VI. Питання для самоконтролю:

1. Які аспекти регулюються конституційно-правовими нормами?
2. Розкрийте сутність конституційного права як науки.
3. Перерахуйте ознаки, які дозволяють виокремити конституційне права в самостійну галузь права.
4. Які суспільні відносини складають предмет конституційного права?
5. Розкрийте поняття «метод конституційно-правового регулювання».
6. Коли було прийнято Конституцію України?
7. Назвіть слово синонім до поняття «джерело права».
8. Перерахуйте джерела конституційного права України.

VII. Рекомендована література: 2. (§ 1.4, 6,9, 10, 13, 14), 16.

ТЕМА 4. Конституційно правові основи організації і здійснення державної влади в Україні

I. Питання на заняття:

1. Загальна характеристика системи органів державної влади.
2. Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган в Україні.
3. Президент України – глава держави.
4. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади в Україні.

III. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Парламенти світу.
2. Правовий статус президента.
3. Порядок імпічменту Президента.
4. Повноваження Кабінету Міністрів України.
5. Вибори в Україні, порядок обрання Народного депутата України.
6. Повноваження Народного депутата України.

IV. Основні поняття та терміни:

1. Загальна характеристика системи органів державної влади.

Державна влада – вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території.

Органу державної влади, як будь-якій державній організації, притаманні ознаки:

1) це об'єднання громадян України, що створюється для виконання завдань і функцій держави;

2) орган державної влади створюється, реорганізується і ліквідується у певному, чітко врегульованому у законодавстві порядку. Це може здійснюватися безпосередньо народом країни, шляхом проведення виборів, та державою, через уповноважені нею органи;

3) компетенція органу державної влади визначається державою шляхом нормативно-правового регулювання цих питань;

4) для органу державної влади характерним є те, що відносини між службовими, посадовими особами будуються на засадах субординації і координації, що визначено у законодавстві. (термін «*субординація*» від латинського, означає – службова підлеглисть молодшого старшому, виконання правил службової дисципліни).

5) орган державної влади використовує у офіційному порядку державні символи. Так, на його печатках зображується державний герб, на приміщеннях і будинках органів державної влади піднімається державний прапор і т. ін.

6) державний орган виконує завдання і функції держави лише у якійсь одній із специфічних форм здійснення державної влади – здійснює функції або законодавчої, або виконавчої, або судової влади;

7) для здійснення завдань і функцій держави державний орган наділяється державно-владними повноваженнями. Це означає, що:

а) державний орган вправі виступати від імені держави безпосередньо – (наприклад, суди здійснюють судочинство від імені України);

б) державний орган приймає обов'язкові до виконання всіма суб'єктами правовідносин юридичні акти (нормативно-правові, індивідуальні, змішані), які є чинними на всій території України, або на її частині, в залежності від того, до якого рівня належить орган, що його видав – (наприклад, закони, що приймаються Верховною Радою України, укази, що видаються Президентом України діють на всій території держави; акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій діють на відповідних частинах території України тощо);

в) державний орган вправі застосовувати як безпосередньо, так і опосередковано заходи державного примусу.

2. Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган в Україні.

Верховна Рада України – це єдиний, загальнонаціональний, представницький, колегіальний, виборний, однопалатний, постійно діючий орган законодавчої влади України.

Парламент* - від лат. «parlare», буквально – говорити, розмовляти. Парламент – це найвищий загальнонаціональний, представницький орган законодавчої влади, який обирається народом країни – її громадянами (виборчим корпусом), а інколи частково призначається, і який здійснює визначені законодавством повноваження у різних сферах суспільного і державного життя, провідними серед яких є повноваження законодавчого, установчого і контрольного характеру.

Народні депутати* - повноважний представник Українського народу у Верховній Раді України, покликаний виражати і захищати суспільні інтереси народу, брати активну участь у здійсненні законодавчої, установчої, контрольної, зовнішньополітичної та інших функцій Верховної Ради України.

3. Президент України – глава держави.

Термін «**президент**» від латинського «prezidens» – той хто сидить попереду, на чолі. Президент – це виборний глава республіки.

Імпічмент (англ. impeachment – осуд, обвинувачення, від старофранц. empeachment – перешкода, тортури) – за конституціями ряду держав процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів.

4. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади в Україні.

Виконавча влада здійснює функції держави у специфічній формі. Зміст функцій виконавчої влади впливає із сутності і форми самої держави. Сутність і форма держави обумовлюють зміст і характер повноважень виконавчої влади.

У ст.113 Конституції України та Законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 встановлюється, що **Кабінет Міністрів України** (Уряд України) є **вищим органом у системі органів виконавчої влади.**

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Який конституційний склад Верховної Ради України? Якою нормою Основного Закону це передбачено?
2. Який строк повноважень Верховної ради України?
3. Які функції здійснюються Верховною Радою України як парламентом?
4. Хто наділений правом законодавчої ініціативи у Верховній Раді України?
5. Хто може бути обраним народним депутатом України?
6. Який строк повноважень Президента України?
7. До якої гілки влади тяжіє Президент України?
8. Який склад Кабінету Міністрів України?

VII. Рекомендована література: 3. (§ 45-73), 16.

ТЕМА 5. Загальні положення цивільного права.

I. Питання на заняття:

1. Поняття цивільного права України.
2. Предмет та метод цивільного права України.
3. Система цивільного права України.
4. Джерела цивільного права України.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Римське право як основа цивільного права.
2. Звичаї та традиції як джерела цивільного права.
3. Авторське право. Поняття, зміст та загальна характеристика.
4. Цивільні правовідносини у повсякденному житті.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття цивільного права України.

Приватне право охоплює такі галузі, як цивільне право, сімейне, житлове право, цивільний процес, трудове, земельне право, міжнародне приватне право, торговельне право. До **публічного права** можна віднести наступні галузі: конституційне право; адміністративне; фінансове; адміністративно-процесуальне; кримінальне; кримінально-процесуальне; виправно-трудова; арбітражний процес; міжнародне публічне право; міжнародне гуманітарне право; екологічне право.

Історично термін «**цивільне право**» походить від римського права — **ius civile** — права громадян стародавнього Риму, що ще не знало в регульованій ним сфері асоційованих суб'єктів суспільних відносин.

Цивільне право — це самостійна галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини, які виникають між фізичними та юридичними особами, з метою задоволення інтересів цих осіб.

Цивільне право — це сукупність цивільноправових норм, які регулюють на засадах юридичної рівності та диспозитивності відносини власності, товарногрошові відносини, підстави на буття і порядок реалізації та захисту цивільних прав і обов'язків фізичними та юридичними особами, з метою задоволення матеріальних та духовних потреб громадян.

2. Предмет та метод цивільного права України.

Предметом цивільного права є регулювання майнових та особистих немайнових відносин:

1) **майнові відносини**, це відносини, які виникають з приводу конкретного, реально існуючого майна (законодавець визначає правомочність власника, регулює відносини, пов'язані з оплатною (купівля-продаж) та безоплатною передачею майна (дарування, спадкування));

2) **особисті немайнові відносини**, які поділяються на дві групи (два види):

а) особисті немайнові відносини не пов'язані з майновими, це відносини, об'єктом яких є нематеріальні блага, які не можна відділити від особи (право на ім'я, життя, захист честі, гідності, ділової репутації);

б) особисті немайнові відносини пов'язані з майновими, це відносини інтелектуальної власності, вони виникають при реалізації особами своїх авторських прав чи права промислової власності (право автора на отримання грошової винагороди за визнаний винахід, опублікований роман, промисловий зразок, товарний знак).

Метод цивільно-правового регулювання — це сукупність правових засобів і прийомів впливу на майнові та особисті немайнові відносини, що відбиваються в цивільно-правових нормах.

3. Система цивільного права України.

Цивільне право України побудовано за пандектною системою (від лат. pandectae — всеохоплюючий), тобто структуровано таким чином, що вся система поділяється на дві частини — Загальну та Особливу.

Загальна частина - містить цивільно-правові норми, що поширюють свою дію на весь спектр цивільних правовідносин і стосуються джерел цивільного права, суб'єктів, об'єктів, змісту та підстав виникнення зміни та припинення цивільних правовідносин, здійснення цивільних прав та їх захист тощо;

Особлива частина - містить цивільно-правові норми, що поширюють свою дію лише на конкретні правовідносини, наприклад, особисті немайнові, речові, зобов'язальні, виключні та інші.

4. Джерела цивільного права України.

Джерела цивільного права – це форма вираження цивільно-правових норм, що мають загальнообов'язковий характер.

Джерелами цивільного права є:

– Конституція України (закони та інші нормативні акти приймаються на основі Конституції);

– закони; (Цивільний кодекс України, Житловий кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про захист прав споживачів» та інші.)

– підзаконні нормативні акти (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, галузевих міністерств, відомств, органів виконавчої влади);

– нормативні акти СРСР та УРСР (ті, що не втратили силу).

– норми міжнародного права та міжнародні договори (ратифіковані Україною).

Основним джерелом цивільного права є Цивільний кодекс України.

ЦК України було прийнято 16 січня 2003 року і він вступив у силу з 1 січня 2004 року. За структурою ЦК України містить 1308 статей в 90 главах, зібраних у 6 книг:

1 книга — Загальні положення;

- 2 книга — Особисті немайнові права фізичних осіб;
- 3 книга — Право власності та інші речові права;
- 4 книга — Право інтелектуальної власності;
- 5 книга — Зобов'язальне право;
- 6 книга — Спадкове право.

IV. Питання для самоконтролю:

1. На які галузі права поділяються публічне і приватне право?
2. Дайте визначення поняттю «цивільне право».
3. Що становить предмет цивільно-правового регулювання?
4. Що ви розумієте під методом цивільно-правового регулювання?
5. Які ознаки притаманні цивільно-правовому методу регулювання?
6. Яке місце займає цивільне право серед інших галузей права?
7. Класифікуйте джерела цивільного права за їх походженням.
8. Назвіть джерела цивільного права.

VII. Рекомендована література: 4 (§ 1.2 – 1.4, 2.1 – 2.4, 3.1 – 3.3).

ТЕМА 6. Право власності. Загальні положення про зобов'язання

I. Питання на заняття:

1. Поняття та зміст права власності.
2. Суб'єкти права власності, здійснення права власності.
3. Поняття зобов'язання та підстави його виникнення.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Порядок набуття права власності на земельну ділянку.
2. Договір про тимчасове користування річчю.
3. Комунальна власність як один із видів власності.
4. Особиста приватна власність дружини та чоловіка.

III. Основні поняття і терміни:

1. Поняття та зміст права власності.

Право власності – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК України).

Право власності - це сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також зобов'язки власника не порушувати прав та інтересів інших осіб.

Право володіння – це юридично закріплена можливість мати річ у своєму володінні (наприклад, наявність у особи речі за договором оренди);

Право користування – це юридично забезпечена можливість вилучення з речі корисних властивостей, шляхом її використання (наприклад, обробляти землю та отримувати врожай);

Право розпорядження – це юридично забезпечена можливість вільно розпоряджатись майном на свій власний розсуд (продати, обміняти, подарувати).

ЦКУ визначає такі **форми власності**:

- власність Українського народу (ст. 324);
- приватну власність (ст. 325);
- державну власність (ст. 326);
- комунальну власність (ст. 327).

Власність Українського народу – це право володіння, і користування та розпорядження такими об'єктами, як земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони;

Приватна власність – це право володіння, користування та розпорядження своїм майном, яке належить фізичним та юридичним особам. Об'єктом права приватної власності можуть бути різноманітні речі: підприємства, будівлі, транспортні засоби, гроші, цінні папери і багато чого іншого. Різновидом приватної власності є спільна власність – власність кількох осіб на одну й ту саму річ (майно);

Державна власність – це право володіння, користування та розпорядження майном, яке від імені держави здійснюють державні органи. Об'єктом права державної власності може бути будь-яке майно;

Комунальна власність – це право володіння, користування та розпорядження майном територіальної громади, яке від її імені здійснюють органи місцевого самоврядування.

2. Суб'єкти права власності, здійснення права власності.

Згідно зі ст. 318 ЦК України **суб'єктами права власності є:**

- фізичні особи;
- юридичні особи;
- Український народ;
- Держава Україна;
- Автономна Республіка Крим;
- територіальні громади;
- іноземні держави;
- інші суб'єкти публічного права.

3. Поняття зобов'язання та підстави його виникнення.

Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зміст зобов'язання включає такі елементи: суб'єкт, об'єкт та зміст.

Суб'єктами у зобов'язанні виступають – кредитор і боржник. Вони можуть бути як фізичними, так і юридичними особами; Кредитором визнається сторона, яка наділена правом вимоги щодо вчинення або відмови від вчинення певної дії. Боржником визнається суб'єкт, який повинен здійснити на користь кредитора певну дію чи утриматися від її виконання.

Об'єктами зобов'язання виступає майно (речі, гроші, майнові права) або результати діяльності суб'єктів (виконана робота, надані послуги);

Зміст зобов'язання - сукупність прав та обов'язків учасників правовідносин (зміст включає право вимагати вчинення певної правомірної дії особи.) Безумовно цінність зобов'язання полягає в його виконанні.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Що таке право власності?
2. Які існують форми і види права власності?
3. Яке майно може перебувати в державній власності?
4. Яке майно може перебувати в комунальній власності?
5. Відмежуйте комунальну власність від приватної.
6. Розкрийте сутність поняття «зобов'язання».
7. Назвіть елементи зобов'язання.

V. Рекомендована література: 17 (ст. 316 – 354, 373 – 385, 509), 5 (§ 7.2 – 7.5, 12.1, 12.2).

ТЕМА 7. Загальні положення спадкового права

I. Питання на заняття:

1. Поняття спадкування.
2. Види спадкування.
3. Обмеження в реалізації права на спадкування.
4. Склад спадщини.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Порядок укладення заповіту.
2. Види спадкування за законодавством України.
3. Тлумачення заповіту, його правовий порядок.

III. Основні поняття і терміни:

1. Поняття спадкування.

Відповідно до ст. 1216 ЦКУ **спадкуванням** є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкодавець (заповідач) – це фізична особа, майно якої після її смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути лише фізична особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо.

Спадкоємець – це особа, яка у разі смерті тієї чи іншої фізичної особи набуває права одержати його спадкове майно, тобто має право на спадкування.

Майнові права, що переходять до спадкоємця, називаються **спадковим активом**, а обов'язки — **спадковим пасивом**.

Спадкове право надає можливість кожному громадянину розпорядитися своїм майном на випадок смерті, визначивши в заповіті його долю.

Положення спадкового права спрямовані на захист особистих інтересів громадян. Водночас спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї померлого (зокрема, неповнолітніх та непрацездатних осіб), чим сприяє зміцненню сім'ї.

Значення спадкування полягає в тому, що кожному члену суспільства має бути гарантована можливість жити та працювати із свідомістю того, що після його смерті все надбане ним за життя (втілене у матеріальних благах і обтяжене боргами) перейде згідно з його волею, а якщо він її не виявить, то згідно з волею закону — до близьких йому людей. І тільки у випадках, прямо передбачених у законі, те, що належало спадкодавцеві за життя, у певній

частині перейде до осіб, до яких сам спадкодавець не виявляв прихильності (так звані необхідні спадкоємці). Неухильне проведення цих положень забезпечує інтереси як самого спадкодавця та його спадкоємців, так і усіх третіх осіб (боржників та кредиторів спадкодавця, фіскальних органів тощо), для яких смерть спадкодавця може потягнути ті чи інші правові наслідки.

2. Види спадкування.

Спадкування здійснюється **за заповітом або за законом** (ст. 1217 ЦКУ).

1. Підставою виникнення спадкування за заповітом є юридичний склад — складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини, прийняття спадщини. Осіб, які закликаються до спадкування в цьому випадку, визначає у своєму заповіті спадкодавець.

Заповіт — це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. За своєю сутністю заповіт є одностороннім правочином — дією однієї сторони, що може бути представлена однією або кількома особами. Зазвичай заповіт складається однією особою.

!!! Проте новий ЦК України не забороняє складення так званого спільного заповіту. До нього, зокрема, належить заповіт подружжя. Як і будь-який інший правочин, заповіт має за мету настання певних юридичних наслідків: передачу прав та обов'язків спадкодавця іншій особі — спадкоємцю.

Закон визначає певні вимоги щодо особи заповідача. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Це може бути як повнолітня особа (за умови, що вона не визнана судом недієздатною), так і неповнолітня особа, яка в установленому законом порядку набула дієздатності в повному обсязі до досягнення 18 років — у разі реєстрації шлюбу, займається підприємницькою діяльністю та ін. Заповідач має розуміти значення своїх дій і їх наслідки, тому забороняється протиправний вплив на свідомість людини під час складення заповіту. У зв'язку з цим існує правило, відповідно до якого право на заповіт здійснюється заповідачем особисто, а вчинення заповіту через представника не допускається.

2. Для спадкування за законом потрібні:

по-перше, наявність певного ступеня спорідненості зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом);

по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини.

!!! ЦК України передбачає п'ять черг спадкоємців (ст.ст. 1261-1265 ЦКУ):

Перша черга спадкоємців за законом включає: дітей, у тому числі зачатих за життя спадкодавця і народжених після його смерті; того з подружжя, що пережив спадкодавця; батьків (усиновителів). Внуки та правнуки спадкодавця закликаються до спадку у порядку представлення. Вони стають спадкоємцями тільки тоді, коли до моменту смерті спадкодавця немає в живих того з-поміж їхніх батьків, хто був би спадкоємцем. Внуки та правнуки, таким чином, заміщають (представляють) своїх батьків як спадкоємців.

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері. Племянники, прабаба та прадід спадкують за правом представлення.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця. Двоюрідні брати та сестри спадкують за правом представлення.

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. До п'ятої черги включено також і утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше ніж 5 років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.

3. Обмеження в реалізації права на спадкування.

Не мають права на спадкування ні за законом, ні за заповітом особи (ст. 1224 ЦКУ):

1. за заповітом:

– які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на життя цих осіб;

– умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт;

2. за законом:

- батьки після смерті дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав;
- одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

3. за рішенням суду:

- особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця;
- якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

4. Склад спадщини.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦКУ).

Водночас в деяких випадках законодавством можуть встановлюватися обмеження щодо кількості і складу майна, яке переходить до спадкоємців. Наприклад, спадкоємці особи, що зазнала політичних репресій і була реабілітована у встановленому порядку, мають право на повернення будівель та іншого майна, що належало спадкодавцеві, за умови збереження їх в натурі, а при неможливості повернення цих предметів - право на одержання грошової компенсації (абзац другий ст. 5 Закону "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні"). Не можуть бути повернені спадкоємцям реабілітованого жилі будинки, якщо первинному набувачеві вони були передані правомірно і знаходяться у його власності або перебудовані у нежилі будівлі чи суттєво перебудовані (абзац третій п. 9 Постанови Верховної Ради від 24 грудня 1993 р. "Про тлумачення Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні").

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що не розривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;

5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України (ст.1219 ЦК України).

IV. Питання для самоконтролю:

1. Що являє собою спадкове право?
2. Що розуміють під спадкуванням?
3. Чим регламентуються умови та порядок спадкування?
4. Хто належить до спадкоємців за законом?
5. Кого із спадкоємців за законом не можна позбавити права на спадкування?
6. Назвіть загальні вимоги до форми заповіту.
7. Чи можна відмовитись від спадщини?
8. Хто входить до четвертої черги спадкоємців?

VII. Рекомендована література: 17 (ст. 1216 - 1308), ***6*** (§ 11.1 – 11.3).

ТЕМА 8. Основи сімейного права України

I. Питання на заняття:

1. Поняття сімейного права України.
2. Джерела сімейного права України. Сімейний кодекс України.
3. Сім'я. Регулювання сімейних відносин.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Порядок усиновлення за законодавством України.
2. Традиції як джерела сімейного права.
3. Правовий порядок укладення шлюбу з іноземцем.

III. Основні поняття і терміни:

1. Поняття сімейного права України.

Сімейне право - сукупність правових норм, що регулюють особисті немайнові й похідні від них майнові відносини фізичних осіб, які виникають на основі шлюбу й сім'ї.

Таким чином, **предметом** регулювання норм сімейного права є:

- умови й порядок одруження,
- припинення шлюбу, визнання його недійсним,
- особисті немайнові й майнові відносини між подружжям,
- відносини між батьками і дітьми, іншими членами сім'ї, відносини усиновлення, опіки і піклування тощо.

Сімейне право тісно пов'язане з цивільним правом, хоча має свою специфіку.

Сімейне право вирішує питання, пов'язані з майновими і немайновими родинними правовідносинами. Правовідносини, що виникають усередині сім'ї (сімейні відносини) носять особливий характер, що відрізняється від інших видів правовідносин.

Специфіка сімейно-правових відносин:

1. специфічний склад учасників правовідносин (тільки фізичні особи - батьки, подружжя, діти);
2. сімейні правовідносини виникають зі своєрідних юридичних фактів (шлюб, споріднення, діти, усиновлення, опікунство);
3. сімейні відносини, як правило, є триваючими і об'єднують між собою не сторонніх людей, а близьких;
4. для сімейних відносин характерна сувора індивідуалізація їх учасників, звідси невідчужуваність сімейних прав і обов'язків. Зазначене свідчить про самостійність галузі сімейного права.

В науці існують дві точки зору щодо **методу** сімейного права:

1. Метод регулювання сімейних відносин характеризують як **диспозитивний**. Диспозитивність методу полягає в тому, що сімейне право наділяє рівноправних учасників можливістю діяти певним чином, задовольняючи свої потреби й інтереси в сфері сімейних відносин (наприклад, можливість укладання або розірвання шлюбу, укладання договору про сплату аліментів на дитину тощо).

2. В сімейному праві використовується як **імперативний, так і диспозитивний** метод правового регулювання (хоча останній переважає).

2. Джерела сімейного права України. Сімейний кодекс України.

Джерелами сімейного права є офіційні форми вираження правових норм, які у сукупності складають сімейне право. Основними джерелами сімейного права України є Конституція України, що визначає основні засади всієї правової системи держави, та Сімейний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 10.01.02. До його прийняття упродовж 30 років діяв Кодекс про шлюб та сім'ю (1970 р.).

Конституція України має найвищу юридичну силу, а всі закони, включаючи і СК, й інші нормативно-правові акти, приймаються на її основі і повинні їй відповідати. Виходячи з цього, якщо будь-який нормативний акт суперечить Конституції, він не тільки повинен бути відмінений Конституційним Судом, а й взагалі не може застосовуватися.

Конституція містить цілий ряд норм, які визначають зміст сімейного законодавства. Такі норми знаходяться в розділі II Конституції, наприклад, ч. 3 ст. 24 забезпечує жінкам та чоловікам рівні права, гарантує створення жінкам умов для можливості поєднання роботи з материнством тощо. Особливо важливе значення мають положення ст. 51 і 52 Конституції, які встановлюють основні принципи регулювання сімейних відносин і знаходять своє втілення в нормах СК та в інших нормативно-правових актах.

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно Законами України визначаються основи шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства.

Сімейний кодекс України (2002 р.) визначає засади шлюбу, особисті та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів тощо. Він регулює сімейні відносини з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних стосунків на паритетних засадах,

почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Кодекс складається із **Загальної та Особливої частин**. Загальна частина містить норми, що поширюються на всі сімейні правовідносини. Це — норми про предмет, законодавство, мету і завдання, принципи, суб'єкти сімейних правовідносин тощо. Особлива частина регулює визначені різновиди сімейних відносин: порядок укладення і припинення шлюбу, особисті і майнові відносини подружжя, особисті і майнові правовідносини батьків і дітей, усиновлення, опіку та піклування над дітьми і т. ін.

До джерел сімейного права України слід віднести ряд законів і підзаконних нормативно-правових актів, які повністю або частково регулюють сімейні відносини:

- Цивільний кодекс України,
- Закони України: «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24.12.94,

- «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.92,

- «Про охорону дитинства» від 26.04.01,

- «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.01.

Джерелами сімейного права є також **міжнародно-правові акти**:

- Загальна декларація прав людини,

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права,

- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права,

- Конвенції ООН про права дитини, про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок,

- Конвенція країн СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах та ін.

Відповідно до положень нового Сімейного кодексу джерелом сімейного права може бути і **звичай** - це правова норма, яка встановилася без втручання публічної влади внаслідок тривалого і регулярного застосування одних і тих самих правил до однорідних випадків життя.

При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них. Звичай не повинен суперечити вимогам Сімейного кодексу України, інших законів чи моральним засадам суспільства.

Особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Договір може укладатися ними лише

щодо тих відносин, які не врегульовані Сімейним кодексом України. Він є обов'язковим до виконання, якщо не суперечить вимогам законів України та моральним засадам суспільства.

Розвиток сімейного законодавства, його вдосконалення, підтримка сім'ї є предметом постійної уваги з боку держави. Так, Верховною Радою України схвалено Концепцію державної сімейної політики (постанова від 17.09.99). У цьому документі підкреслюється, що в усьому світі сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і виступає могутнім фактором формування демографічного потенціалу.

3. Сім'я. Регулювання сімейних відносин.

Слово «сім'я» походить від слова «сьемъ», що означає «робітник, слуга, домочадець». В первісному розумінні сім'я, це коло осіб, які визначаються як робітники, слуги та домочадці, тобто особи, які пов'язані певними економічними зв'язками. Сучасне розуміння поняття сім'ї є більш складним і неоднозначним.

Ст. 3 Сімейного кодексу України дає визначення «сім'ї» - як первинного та основного осередку суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. **Сім'я створюється на підставі:**

- укладеного шлюбу;
- кровного споріднення;
- усиновлення;
- на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Подружжя вважається сім'єю й тоді, коли дружина, та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа.

Право на створення сім'ї має:

- 1) особа, яка досягла шлюбного віку (ст. 22 СКУ);
- 2) особа, яка не досягла шлюбного віку, але досягла 14-ти річного віку - за рішенням суду, якщо це відповідає її інтересам;
- 3) особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

Кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя.

Сімейні відносини регулюються нормами сімейного, цивільного права, та можуть бути врегульованими за домовленістю (договором) між їх

учасниками в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору їх інтересів та інтересів суспільства.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграє інститут сім'ї в житті кожної людини?
2. Розкрийте сутність поняття «сімейне право».
3. В чому проявляється специфіка сімейно-правових відносин?
4. Які методи правового регулювання характерні для сімейного права?
5. Перерахуйте джерела сімейного права.
6. Розкрийте роль звичаю в сімейних правовідносинах.
7. Розкрийте дефініцію «сім'я» відповідно до чинного законодавства.
8. Хто має право на створення сім'ї?

VI. Рекомендована література: 8,18.

ТЕМА 9. Основи земельного права України.

I. Питання на заняття:

1. Поняття і система земельного права.
2. Джерела земельного права України. Земельний кодекс України.
3. Категорії земель та їх правовий режим.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Земельний кадастр України.
2. Пріоритет вимог екологічної безпеки в земельному праві.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття і система земельного права.

Термін «земля» можна розглядати в різних аспектах: як об'єкт природного походження, планета, земна куля, частина космічної системи тощо.

Земельне право є самостійною галуззю права, яке являє собою систему правових норм, що регулюють земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, охорони їх від негативного впливу, захисту прав громадян та юридичних осіб на землю та додержання встановленого правопорядку в галузі земельних відносин.

Як об'єкт правового регулювання у земельному праві, «земля» - це частина земної поверхні, що розташована над надрами і називається ґрунтовим шаром, у межах території, на яку поширюється суверенітет держави.

Землі в такому значенні притаманні унікальні властивості, що використовуються людиною і суспільством. Характерними рисами землі як природного ресурсу є її незамінність, обмеженість у просторі, локальність за місцем розташування і нерухомість.

Земля відноситься до числа незнищуваних природних ресурсів.

Предметом земельного права є певна група суспільних відносин, що виникають у зв'язку з розподілом, використанням та охороною земель і регулюються нормами земельного права.

Земельне право включає в себе систему земельно-правових інститутів, які закріплюють земельні відносини в суспільстві.

Система земельного права — це його структура, будова й внутрішня форма організації теоретичних положень і земельно-правових норм, які є елементами системи. Ці елементи об'єднані в певні групи за ознакою однорідності суспільних відносин, на регулювання яких вони спрямовані.

Загальна частина земельного права вивчає правове регулювання використання всіх земель незалежно від їх категорій та цільового використання.

Особлива частина земельного права складається з інститутів, що визначають правовий режим окремих категорій земель, які виділяються за основним цільовим призначенням.

2. Джерела земельного права України. Земельний кодекс України.

Джерелами земельного права є нормативно-правові акти, які містять загальнообов'язкові правові вимоги, норми, правила, що регулюють суспільні відносини у сфері використання, управління та охорони земель.

За юридичною силою джерела земельного права можна класифікувати на конституційні, законодавчі, підзаконні та локальні акти.

Конституція України є основоположним законом України, який містить у собі правові норми, що лежать в основі земельного права і земельного законодавства.

Норми Конституції України можна умовно поділити на дві великі групи:

1. безпосередньо присвячена земельним відносинам:

ст. 13 — про землю та інші природні ресурси;

ст. 14 — про право власності на землю;

ст. 16 — право кожного на сприятливе навколишнє середовище (довкілля); про обов'язки кожного зберігати природу, бережливо відноситись до її багатств.

В Основному Законі (ст. 41) закріплено три форми власності: державна, комунальна і приватна. На підставі цієї правової норми власність на землю в Україні також має ті самі форми: державну, комунальну і приватну.

Безпосереднє відношення до всіх форм організації сільськогосподарських підприємств та використання ними землі має ст. 42 Конституції України, в якій йдеться про правоздатність усіх громадян України займатися підприємницькою діяльністю. Це право громадянина тісно пов'язане з реалізацією ст. 36 Конституції України і утворенням цілої системи сільськогосподарських підприємств на базі використання земель права державної, комунальної і приватної власності.

2. опосередковано бере участь у регулюванні земельних відносин.

Другу групу норм Конституції України складають більш віддалені від земельних відносин, але не менш важливі для них приписи Основного Закону: про людину, її права і свободи (ст.ст. 21—42); про демократичний, правовий і соціальний характер держави Україна (ст.ст. 2—7); про гарантії

державного захисту прав і свобод людини і громадянина (ст. 8); про обов'язки кожного сплачувати податки (ст. 67).

Одним із головних джерел земельного права є **Земельний кодекс України**. Він регулює такі інститути:

- форми власності на землю; користування землею;
- порядок передачі земель у власність та користування;
- окремі права і обов'язки власників землі та землекористувачів;
- використання земель;
- вирішення земельних спорів тощо.

Принципово важливими положеннями Кодексу є:

- створення умов для еволюційного розвитку аграрного землеволодіння й землекористування від підсобного, натурального до великого, високотоварного шляхом зняття верхніх(граничних) меж земельних ділянок;
- зняття обмежень щодо придбання у власність земельних ділянок громадянами та юридичними особами;
- суттєве розширення умов використання сільськогосподарських земель несільськогосподарськими підприємствами;
- обов'язковість використання земель сільськогосподарського призначення безпосередньо власником або орендарем.

До джерел земельного права відноситься також ряд інших законів, що регулюють земельні правовідносини:

- Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" регулює відносини щодо права придбання земельних ділянок у тимчасове чи постійне користування, в тому числі на умовах оренди. Законом визначаються права і обов'язки власників земельних ділянок і землекористувачів.

- Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" регулює порядок надання земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства, визначає їх розміри, плату за землю, право на будівництво житлових, виробничих та інших будівель і споруд тощо.

- Закон України "Про оренду землі" регламентує порядок користування землею на правах оренди як особливої форми реалізації права власності та господарського використання землі; визначає статус орендодавців та орендарів у земельних правовідносинах; передбачає зміну, припинення і поновлення договору оренди землі.

- Лісовий кодекс України містить норми щодо поділу земель лісового фонду, особливостей їх надання у постійне та тимчасове користування, користування земельними ділянками лісового фонду, їх оренди. Значна частина норм регулює користування земельними ділянками лісового фонду з

метою використання лісових ресурсів для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт на природно-заповідних територіях і об'єктах, у лісах населених пунктів, у прикордонній смузі.

- Норми Водного кодексу України визначають склад земель водного фонду, підстави та порядок користування ними, встановлюють відповідальність за порушення вимог використання цих земель.

Особливо важливе місце серед джерел земельного права займають укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Згідно з Конституцією України Президент України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України.

3. Категорії земель та їх правовий режим.

Кожна земельна ділянка, незалежно від форми власності чи використання, має конкретне цільове призначення.

Цільове призначення земельної ділянки - являє собою встановлені законодавством та конкретизовані відповідними органами влади допустимі межі використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами.

Цільове призначення земельних ділянок, які надані громадянам та юридичним особам у власність чи постійне користування, зазначається у державних актах на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою.

Правовий режим земель - це встановлений законом порядок використання та охорони земель, допустимі межі і способи розпорядження ними.

Правовий режим земель можна поділити на:

- загальний, який властивий всьому складу земель України;
- особливий, властивий окремим категоріям земель;
- спеціальний або конкретний, властивий конкретним земельним ділянкам.

Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії (ст. 19 ЗКУ):

а) **землі сільськогосподарського призначення** (глава 5 ЗКУ) - визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей. Основну частину земель сільськогосподарського призначення займають сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та ін.). Основним цільовим призначенням

цієї категорії земель є їх використання як основного засобу виробництва у сфері сільськогосподарської діяльності.

б) землі житлової та громадської забудови (глава 6 ЗКУ) - належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (глава 7 ЗКУ) - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

г) землі оздоровчого призначення (глава 8 ЗКУ) - належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

г) землі рекреаційного призначення (глава 9 ЗКУ) - належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

д) землі історико-культурного призначення (глава 10 ЗКУ) - належать землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

е) землі лісгосподарського призначення (глава 11 ЗКУ) - належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

є) землі водного фонду (глава 12 ЗКУ) - належать землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів.

ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (глава 13 ЗКУ) - визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності.

Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення предмета земельного права?
2. Дайте визначення системи земельного права?
3. Які інститути становлять загальну і особливу частину земельного права?
4. Поняття джерел земельного права.
5. Види і класифікація джерел.
6. Які землі державної власності не можна передавати у комунальну власність?
7. Які обмеження стосуються оренди земель сільськогосподарського призначення?
8. Охарактеризуйте пріоритетність земель сільськогосподарського призначення.
9. Розкрийте склад земель рекреаційного призначення.

VI. Рекомендована література: 9 (тема 1, 2), 19.

ТЕМА 10. Основи цивільного процесу України

I. Питання на заняття:

1. Поняття, предмет, джерела цивільно-процесуального права.
2. Метод цивільного процесуального права.
3. Система цивільного процесуального права.
4. Цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Джерела цивільного права України.
2. Цивільна правосуб'єктність.
3. Цивільна правоздатність.
4. Цивільна дієздатність.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття, предмет, джерела цивільно-процесуального права.

Цивільно-процесуальне право — це сукупність і система правових норм, предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах загальними судами загальної юрисдикції.

Такі відносини визначають процесуальний порядок провадження у цивільних справах, встановлений ЦПК та іншими законами України. Цей порядок складається з провадження по розгляду і вирішенню справ у спорах, що виникають з цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин, і справ наказного і окремого провадження, тобто з провадження в цивільних справах.

Питання про предмет цивільного процесуального права є дискусійним і в науці вирішується неоднозначно. Підходи у визначенні змісту **предмета цивільного процесуального права**:

- 1) це цивільні процесуальні правовідносини і процесуальні дії (чи діяльність) суду та учасників процесу;
- 2) це процесуальна діяльність суду та інших учасників процесу, а також процесуальні права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин;
- 3) це суспільні відносини у сфері цивільного судочинства або цивільні процесуальні правовідносини.

Найбільш поширеним поглядом на **предмет цивільного процесуального права** є його визначення через цивільні процесуальні правовідносини в сфері здійснення правосуддя в цивільних справах, тобто як врегульований нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення цивільних справ.

Джерела цивільно-процесуального права - нормативні акти, у яких закріплені правила, що врегульовують порядок організації і здійснення правосуддя в цивільних справах.

Головним джерелом ЦПП є **Конституція України**, якою встановлені основи організації і діяльності суду (розділ VIII), правовий статус громадян (розділ II).

Основним джерелом, яким врегульовано порядок судочинства в цивільних справах, є **Цивільний процесуальний кодекс України**, прийнятий 18 березня 2004 р.

Джерелами цивільного процесуального права є й інші законодавчі акти України, що визначають окремі положення цивільного процесу: СК України — склад осіб, які мають право на порушення справи в суді про позбавлення батьківських прав (ст. 165), участь органів опіки та піклування у деяких справах із сімейних правовідносин (ст. 19, ч. 2 ст. 170, ст. 240); КЗпП України — підвідомчість судові трудових справ (статті 231, 232); а також закони України: «Про судоустрій України» встановлює правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, завдання суду; «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р. № 2887-ХІІ врегульовує види адвокатської діяльності в цивільному судочинстві; «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ регламентує питання участі прокурора в цивільному процесі (статті 33-42); «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР надає право виконавчим органам сільських, селищних, міських рад та їх головам звертатися до суду про стягнення з фізичних осіб збитків, завданих інтересам населення, навколишньому середовищу, місцевому господарству та про припинення права власності на земельну ділянку; «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ врегульовує принципи судово-експертної діяльності, її організацію та правовий статус експертів.

Джерелами цивільного процесуального права є також укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, інструкції міністерств і відомств, міжнародні договори і угоди, що визначають порядок співробітництва між національними й іноземними органами юстиції. Важливе значення для однакового розуміння і правильного застосування норм цивільного процесуального права мають роз'яснення, дані постановами Пленуму Верховного Суду України, що не мають нормативного характеру, але є обов'язковими для судів, які застосовують норми права, щодо яких зроблені такі роз'яснення.

2. Метод цивільного процесуального права.

Метод цивільного процесуального права - це сукупність закріплених в нормах цивільно-процесуального права способів і засобів впливу на відносини, які регулюють поведінку їх суб'єктів. За своїм змістом метод цивільного-процесуального права є імперативно-диспозитивним.

Імперативний метод впливу на поведінку суб'єктів закріплений у нормах права, що встановлює зобов'язання, заборону і примушення:

- **Зобов'язання** - це обов'язок конкретної активної поведінки, наприклад, сторони зобов'язані належним чином виконувати надані їм права та покладені на них обов'язки.

- **Заборона** - це встановлені правила щодо утримання від певних дій і бездіяльності, наприклад, суперечки між судами про підсудність забороняються.

- **Примушування** - це вплив, спрямований на забезпечення виконання правил окремих норм цивільного процесуального права, наприклад, встановлення запобіжних заходів, забезпечення доказів.

Імперативний метод виражається у категоричних приписах, визначеності кількісних (розміри, строки) та якісних (порядок здійснення) умов застосування і способу реалізації правової норми.

Диспозитивний метод характеризується дозволянням, свободою вибору суб'єктів і визначається правами суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на активну поведінку в межах, встановлених нормами ЦПК.

3. Система цивільного процесуального права.

Система цивільного процесуального права – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих інститутів, норм цивільного процесуального права зумовлених предметом і методом правового регулювання.

Система цивільного процесуального права складається із загальної та особливої частин. В основу поділу системи покладено структуру ЦПК.

Загальна частина містить процесуальні норми та інститути, які поширюються на всі види проваджень і стадій. Вони розташовані у Розділі I ЦПК «Загальні положення». Але є норми загальної частини, які розташовані в особливій частині ЦПК. Це норми в яких закріплено принцип безпосередності і безперервності судового розгляду (ст.159 ЦПК). Загальна природа їх не міняється, а їх розташування в загальній частині обумовлена правилами законодавчої техніки.

Особлива частина містить процесуальні норми, інститути, які врегульовують особливості кожного виду провадження та забезпечують рух цивільного судочинства по стадіям процесу, визначають особливості

оскарження рішень третейських судів, окремі питання виконавчого провадження. Вони розташовані у Розділах II-X ЦПК.

4. Цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність.

Цивільна процесуальна правоздатність - це встановлена законом можливість мати цивільні права і обов'язки.

Цивільна процесуальна правоздатність громадян виникає з моменту народження і припиняється зі смертю. Юридичні особи мають процесуальну правоздатність з моменту виникнення. Зупинення дії юридичної особи веде до припинення її процесуальної правоздатності (ст.100 ЦПК).

Правоздатність у матеріальному праві не тотожна процесуальній правоздатності. Якщо правоздатність у матеріальному праві - це можливість мати відповідні матеріальні права та обов'язки, то цивільна процесуальна правоздатність - це можливість мати цивільні процесуальні права й обов'язки.

Здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи.

Цивільна процесуальна дієздатність - це здатність особисто здійснювати свої права і доручати ведення справи представнику, тобто здатність особисто здійснювати процесуальні дії. Цивільна процесуальна дієздатність громадян настає в повному обсязі з досягненням повноліття, тобто з 18 років. Юридичні особи мають процесуальну дієздатність з моменту виникнення. Процесуальні права й обов'язки юридичної особи здійснюються її органами безпосередньо або через представників.

Повну процесуальну дієздатність мають також громадяни, які вступили в шлюб до досягнення повноліття.

Обмежену процесуальну дієздатність мають особи віком від 15 до 18 років.

Наприклад, вони можуть особисто виступати в цивільному процесі тільки по справах, що виникають з угод, які вони вправі відповідно до закону укладати самостійно, а також по справах про відшкодування шкоди, заподіяної ними.

Залучати законних представників до участі у справі в цих випадках не обов'язково; вирішення питань залежить від суду. Якщо справа виникла з договору, на прийняття якого неповнолітнім особам необхідна згода законного представника, суд зобов'язаний залучити останнього до участі у справі.

Права та охоронювані законом інтереси неповнолітніх, які не досягли 15-річного віку, а також громадян, визнаних недієздатними внаслідок

психічної хвороби чи недоумства або обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, захищають у суді їх законні представники.

Новим ЦПК України цивільною процесуальною дієздатністю наділені не лише громадяни, а всі фізичні особи, які досягли повноліття. Розширені можливості цивільної процесуальної дієздатності неповнолітніх, у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу.

Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому цивільно-процесуальним законодавством, надано повну цивільну дієздатність.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «цивільно-процесуальне право».
2. Розкрийте підходи у визначенні змісту предмета цивільного процесуального права.
3. Назвіть джерела цивільного процесуального права.
4. Який нормативно-правовий акт є головним джерелом цивільно-процесуального права?
5. Охарактеризуйте диспозитивний метод цивільно-процесуального права.
6. З яких частин складається система цивільно-процесуального права?
7. Цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність це тотожні поняття?

VI. Рекомендована література: 20, 10 (Глави 1, 4, 5, 7-9, 11-13.)

ТЕМА 11. Основи трудового права України.

I. Питання на заняття:

1. Поняття трудового права як галузі права України.
2. Джерела трудового права. Кодекс законів про працю України.
3. Укладення та розірвання трудового договору.
4. Робочий час та час відпочинку.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Відмінності трудового та цивільно-правового договорів.
2. Правове регулювання праці дистанційних працівників(надомної роботи).

III. Основні поняття і терміни:

1. Поняття трудового права як галузі права України.

Будь-яке виробництво неможливе без застосування праці людей.

Трудове право — це сукупність зведених в систему правових норм, які регулюють суспільні трудові і пов'язані з ними відносини з приводу реалізації громадянами їх здатності до праці.

Термін «трудове право» охоплює широке коло питань, пов'язаних з реалізацією людиною її здатності до праці і наслідками, породженими цим фактом.

Змістом трудового права є регулювання трудових відносин, які виникають безпосередньо в процесі застосування праці, до того ж найманих працівників.

Крім безпосередніх трудових відносин по застосуванню праці до предмета регулювання трудового права відносяться також відносини, які виникають навколо трудових: межують з ними чи є похідними від них,— так чи інакше пов'язані з ними. До таких відносяться:

— організаційно-управлінські відносини, бо праця, як цілеспрямована дія, для досягнення поставленої мети потребує належної організації і керування її процесом;

— соціально-партнерські відносини, які відображають колективні трудові відносини і виникають між профспілковими організаціями чи іншими представниками працюючих і адміністрацією з приводу застосування норм трудового права, покращення умов праці та ін.;

— відносини, які виникають під час розгляду трудових спорів у випадку виникнення конфліктних ситуацій між роботодавцем і працівником чи трудовим колективом, які розглядаються в комісіях по трудових спорах,

створених на підприємствах (в установах, організаціях), на примирних комісіях, за участю посередників чи трудовим арбітражем;

— відносини, які приходять на зміну трудовим і залишаються між роботодавцем і працівником в разі тимчасової чи постійної втрати останнім працездатності або досягнення пенсійного віку, і які виникають тільки у зв'язку з трудовою діяльністю.

Розрізняють два методи правового регулювання суспільних трудових відносин:

1) **метод державного регулювання(імперативний)**. Це метод владних приписів, вимог закону і вказівок вищестоящих органів у формі наказів і заборон. У трудовому праві це норми, спрямовані на встановлення рівня мінімальних гарантій у сфері застосування праці: забезпечення здорових і безпечних умов праці, регулювання праці деяких категорій працюючих, в тому числі жінок і неповнолітніх, обов'язкові для всіх суб'єктів трудових правовідносин, і діяльність останніх не може їм суперечити.

2) **локальний метод**. Це метод правового регулювання праці, за допомогою якого встановлюються норми, що конкретизують принципові положення актів вищого рівня з врахуванням реальних можливостей конкретного підприємства (установи, організації) і діють тільки на ньому. Це норми, які охоплюють регулювання робочого часу і часу відпочинку (правила внутрішнього трудового розпорядку), оплати праці (у вигляді положень про преміювання) і т. ін. Особливістю локального методу правового регулювання трудових відносин є ініціатива і участь в цьому процесі самих працюючих, і прийняття таких норм — це результат переговорів між роботодавцем і найманими працівниками та їх представниками — професійними спілками, причому спільне прийняття. Оскільки таке регулювання проводиться, як правило, в формі колективних договорів, то цей метод інколи ще називають колективно-договірним. Порядок розробки і прийняття локальних нормативних актів врегульований діючим трудовим законодавством.

Основними елементами системи трудового права України є загальна і особлива частини.

Загальну частину складають норми, які стосуються всіх суспільних відносин, що регулюються трудовим правом. Вони закріплюють основні поняття і принципові положення трудового права, з'ясовують основоположні моменти в сфері трудових правовідносин. До загальних, як видно зі схеми, відносяться норми, які визначають джерела трудового права, класифікують суб'єктів трудових правовідносин, встановлюють їх правовий статус, визначають порядок підготовки і укладення колективних договорів, а також

порядок контролю за їх виконанням та міру відповідальності; сюди входять норми з правового забезпечення реалізації права на працю, які визначають поняття безробітного, працевлаштування і його правові форми.

Особливу частину складають норми, які регулюють деякі складові трудових правовідносин з врахуванням особливостей праці, необхідності її регулювання для певних категорій працівників. Це, наприклад, норми, які встановлюють загальний порядок прийняття і звільнення з роботи, тривалість часу роботи і відпочинку, порядок і форми оплати праці, вимоги з охорони і безпеки праці, в тому числі охорони праці жінок, неповнолітніх та інших категорій працівників і т. ін.

2. Джерела трудового права. Кодекс законів про працю України.

Джерела трудового права – це зовнішні форми виразу (закріплення) норм трудового права, які виступають результатом нормотворчих повноважень уповноважених органів та/або суб'єктів з метою ефективного правового регулювання відносин з питань праці.

Основним джерелом трудового права є **Конституція України**, у якій закріплені найважливіші трудові права людини й громадянина й гарантії їх реалізації. Конституція України передбачає наступні трудові права:

- право на працю (ч. 1 ст. 43);
- право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4 ст. 43);
- право на захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43);
- право на своєчасне одержання винагороди за працю (ч. 7 ст. 43);
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44);
- право на відпочинок (ст. 45);
- право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів (ст. 36).

Джерелами трудового права є пакти про права людини 1966 р., а також конвенції й рекомендації Міжнародної організації праці, ратифіковані Україною. При цьому слід виходити із пріоритету норм міжнародного права перед нормами національного законодавства.

Особливе місце серед джерел трудового права займає **Кодекс законів про працю України**. За останні роки в нього було внесене досить багато змін і доповнень. Особливе місце серед джерел трудового права посідає Кодекс законів про працю України, оскільки, будучи основним кодифікованим нормативно-правовим актом у сфері праці, регулює більшість суспільних відносин, які входять до предмета даної галузі права.

Протягом терміну дії КЗпП на території незалежної України Верховною Радою України було прийнято більше 70 законів України з внесення змін та доповнень до нього. У результаті цього в КЗпП України вже практично не залишилося жодної статті, в яку б не вносилися ті чи інші зміни. Також слід відзначити, що КЗпП України не включає норми, які регулюють відносини з вирішення колективних трудових спорів, та практично не регулює відносини зайнятості та працевлаштування. Окремі аспекти трудових відносин регулюються КЗпП України недостатньо повно на відміну від спеціальних законів.

Близько двадцяти років в Україні триває робота з розроблення нового кодифікованого нормативно-правового акта у сфері праці. За цей час до Верховної Ради України було подано декілька проектів Трудового кодексу України. Останній проект Трудового кодексу України був внесений на розгляд Верховної Ради України 22 квітня 2013 р. (реєстраційний № 2902). Проект Трудового кодексу включає 444 статті, що майже вдвічі більше, ніж у діючому Кодексі законів про працю України.

Наступним джерелом трудового права є низка законів України, спрямованих на регулювання трудових відносин. До них належать закони:

- «Про зайнятість населення» (УРСР) від 01.03.1991,
- «Про охорону праці» від 14.10.1992,
- «Про оплату праці» від 24.03.1995,
- «Про відпустки» від 15.11.1996,
- «Про порядок дозволу колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 та ін.

Після закону по своїй юридичній значимості розташовуються укази і розпорядження Президента України нормативного характеру, регулюючі трудові відносини. Вони обов'язкові для виконання на території всієї України й не повинні суперечити Конституції.

Кабінет Міністрів України – уряд України, наділений правом ухвалювати в межах своїх повноважень постанови й розпорядження щодо різних питань трудових відносин. Так, Кабінетом Міністрів України затверджене Положення від 27 квітня 1998 року за № 578 «Порядок реєстрації, перереєстрації й ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних, виплати допомоги по безробіттю, а також умови надання допомоги в період професійної підготовки й перепідготовки». Кабінет Міністрів України також затвердив Положення від 17 червня 1998 року «Про розслідування й облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на проведеннях, в установах, організаціях» і ін.

До підзаконних нормативно-правових актів належать акти Міністерства праці й соціальної політики України, а також нормативно-правові акти міністерств, відомств, які підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України. Так, Мінпраці України, відповідно до чинного законодавства, видає накази по питаннях праці, його оплати, умов зайнятості й соціального захисту населення, які є обов'язковими для виконання.

3. Укладення та розірвання трудового договору.

Трудовий договір — це угода між працівником і власником підприємства (установи чи організації) або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства (установи, організації) або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором чи угодою сторін.

Укладення трудового договору відноситься до числа правомірних дій, після вчинення яких виникають трудові правовідносини.

Строки трудового договору (ст. 23 КЗпП). Трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Укладення трудового договору (ст. 24 КЗпП). Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

- 1) при організованому наборі працівників;
- 2) при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;
- 3) при укладенні контракту;
- 4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;
- 5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім (ст. 187 КЗпП);
- 6) при укладенні трудового договору з фізичною особою;
- 7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у

випадках, передбачених законодавством, - також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи.

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками підприємств, установ, організацій, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

Підставами припинення трудового договору є (ст. 36 КЗпП):

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку (пункти 2 і 3 статті 23), крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;
- 3) призов або вступ працівника або власника - фізичної особи на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада відповідно до частин третьої та четвертої статті 119 Кодексу;
- 4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45);
- 5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;
- 6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- 7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

7⁻¹) укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України "Про запобігання корупції", встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення;

7⁻²) з підстав, передбачених Законом України "Про очищення влади";

8) підстави, передбачені контрактом;

9) підстави, передбачені іншими законами.

У випадках, передбачених пунктами 7 і 7⁻¹ частини першої цієї статті, особа підлягає звільненню з посади у триденний строк з дня отримання органом державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією копії відповідного судового рішення, яке набрало законної сили, а у випадку, передбаченому пунктом 7⁻², особа підлягає звільненню з посади у порядку, визначеному Законом України "Про очищення влади".

Зміна підпорядкованості підприємства, установи, організації не припиняє дії трудового договору.

У разі зміни власника підприємства, а також у разі його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) дія трудового договору працівника продовжується.

4. Робочий час та час відпочинку.

Робочий час (ст. ст. 50-65 КЗпП) – це встановлений законодавством відрізок календарного часу, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку, графіком роботи або умовами трудового договору повинен виконувати свої трудові обов'язки.

Робочий час підрозділяється на наступні **види**: нормальний робочий час, скорочений робочий час і неповний робочий час.

Нормальний робочий час – це встановлена законодавством тривалість робочого часу за тиждень, який не може перевищувати 40 годин. Його тривалість поширюється на працівників підприємств усіх форм власності.

Скорочений робочий час – це робочий час, менш встановленого законодавством нормального робочого часу, який установлюється для окремих категорій працівників з метою надання цим працівникам додаткового відпочинку й створення умов праці для підвищеної охорони їх праці. Стаття 51 КзпП України встановлює скорочену тривалість робочого часу для деяких категорій працівників.

Неповний робочий час установлюється за згодою між працівником і власником або уповноваженим їм органом і встановлюється як при вступі на

роботу, так і в період роботи (ст. 56 КЗпП). Неповний робочий час може бути у вигляді:

- а) неповного робочого дня;
- б) неповного робочого тижня;
- в) у комбінації неповного робочого дня й неповного робочого тижня.

Час відпочинку (ст. ст. 66-84 КЗпП) – це тривалість часу, коли працівник тимчасово звільняється від виконання трудової функції та інших трудових обов'язків за трудовим договором.

Видами часу відпочинку є:

- перерви протягом робочого дня (зміни);
- щоденний (міжзмінний) відпочинок;
- щотижневий відпочинок (вихідні дні);
- святкові і неробочі дні;
- відпустки.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Чим відрізняється трудове право від інших галузей права?
2. Чи можна вважати джерелами трудового права керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України?
3. Назвіть сторони трудового договору.
4. Що розуміється під робочим часом та часом відпочинку?
5. Чим відрізняється скорочений робочий час від неповного?
6. Які режими робочого часу застосовуються в Україні?
7. Які перерви протягом робочого дня можуть надаватися на підприємстві?
8. Який порядок надання щорічної основної відпустки?

VII. Рекомендована література: 21:(ст.21-49; 50-84.), 11(Глава1 (§ 1.2-1.4), Глава2 (§ 2.1-2.5), Глава 6 (§ 6.1-6.8), Глава 7 (§ 7.1-7.5).

ТЕМА 12. Основи господарського права

I. Питання на заняття:

1. Поняття, ознаки та особливості господарського законодавства.
2. Система господарського законодавства.
3. Поняття, ознаки суб'єктів господарського права.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності.
2. Здійснення господарської діяльності на державному кордоні України.
3. Здійснення господарської діяльності в санітарно-захисних та інших охоронних зонах.

III. Основні поняття та терміни:

Норми господарського права як загальні правила поведінки суб'єктів господарських відносин функціонують завдяки своїй нормативній формі — формі нормативних актів.

Господарське законодавство - система нормативних актів, які згідно із законом є інституційними джерелами господарського права.

Основними джерелами господарського права є саме закони та інші нормативні акти. Такі форми права, як звичай, судовий прецедент, у цій сфері застосовуються рідко.

Система господарського законодавства загалом обумовлена предметом регулювання. Офіційно межі цього предмета сьогодні визначені у кодифікованому нормативному акті — Господарському кодексі України. *Згідно зі ст. 1 ГК цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.*

Отже, **предметом господарського законодавства** є господарські відносини, тобто відносини між організаціями щодо виробництва і реалізації (поставки, купівлі-продажу, міни) продукції, відносини у капітальному будівництві, відносини у закупівлі сільськогосподарської продукції в аграрних товаровиробників (агropідприємств та фермерських господарств), відносини організацій всіх видів транспорту з клієнтами та між собою, відносини у державному страхуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо. Це точка зору представників теорії господарського права. Згідно з нею господарське законодавство являє собою самостійну галузь — систему нормативних актів, пра-

вила яких регулюють господарські відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності в галузі суспільного виробництва і обігу.

Ознаки та особливості господарського законодавства:

- комплексний зміст основних нормативних актів, більш повно характеризують цю галузь законодавства. Більшість нормативних актів господарського законодавства включає норми двох і більше галузей права. Як приклад можна навести транспортні кодекси і статuti.

- воно включає в себе одногалузеві акти господарського законодавства. Такими, зокрема, слід вважати Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положення про поставки товарів народного споживання. Вони одногалузеві, бо регулюють відносини щодо укладання та виконання відповідних господарських договорів.

- множинність актів, зумовлена тим, що:

1) це законодавство регулює різні види господарської діяльності (промислово, будівельну, транспортну, інноваційну тощо), кожен з яких має суттєві особливості, які враховуються у спеціальних актах;

2) в економіці наявні різні форми власності (приватна, колективна, державна, комунальна), що теж відповідним чином диференціює акти господарського законодавства;

3) на території України до цього часу застосовуються окремі акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України (в тому числі і стосовно законодавчого регулювання господарських відносин), за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України;

4) тривалий час був відсутній кодифікований акт господарського законодавства, натомість, діяла значна кількість актів, прийнятих вищим та центральними органами державної виконавчої влади.

- поєднання господарського законодавства з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами з господарських питань.

2. Система господарського законодавства.

Система господарського законодавства – це розташування господарсько-правових актів у відповідному порядку, з врахуванням їх зв'язків та властивостей.

За юридичною силою (вертикальна система) господарські акти поділяються так:

1) Конституція України, яка визначає засади державного регулювання суспільних відносин у сфері економіки; регулює відносини власності (зокрема право власності Українського народу); визначає право громадян на

підприємницьку діяльність; регламентує повноваження органів державної влади у сфері господарської діяльності тощо;

2) господарські закони. Вони поділяються на:

– загальні (наприклад, ГКУ та ЦКУ);

– спеціальні (щодо правового статусу суб'єктів господарювання – Закони України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р., «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. тощо; окремих видів господарської діяльності – Кодекс торговельного мореплавства від 23 травня 1995 р., Повітряний кодекс від 4 травня 1993 р., Закони України «Про страхування» від 7 березня 1996 р., «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р., «Про зв'язок» від 16 травня 1995 р., «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. тощо; правовий режим майна суб'єктів господарювання – Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. та ін.);

3) підзаконні акти з господарських питань: – укази Президента України; – постанови, розпорядження, декрети Кабінету Міністрів України; – постанови Верховної Ради України; – відомчі нормативні акти міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади; – регіональні нормативні акти органів місцевого самоврядування;

4) локальні нормативні акти. Приймаються безпосередньо суб'єктами господарювання або їх засновниками.

5) міжнародні акти. Відповідно до ст. 10 Конституції України міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

3. Поняття, ознаки суб'єктів господарського права.

Згідно із ст. 2 ГКУ, **учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно–господарські повноваження на основі відносин власності. Проте не всі перелічені категорії осіб є суб'єктами господарських правовідносин (господарського права).**

Такими суб'єктами є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак (рис), а саме:

– безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), що є предметом діяльності індивідуальних підприємців, підприємств різних організаційно–правових форм, виробничих кооперативів, інших господарських організацій;

– створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку, хоча порядок створення для різних суб'єктів господарських відносин різний – залежно від виду (суб'єкт господарювання чи орган/організація господарського керівництва), організаційно–правової форми (унітарне підприємство, господарське товариство, виробничий кооператив), основного або виключного виду діяльності (комерційний банк, страхова компанія, фондова біржа, промислово–фінансова група та ін.); набуття статусу суб'єкта господарських відносин (що зазвичай є завершальною стадією процесу створення господарської організації), як правило, пов'язується з їх державною реєстрацією; державна реєстрація може здійснюватися в загальному порядку (передбачений ст.58 Господарського кодексу України та Законом України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців» та/або в спеціальному порядку (передбачається Законом «Про банки і банківську діяльність» – статті 17–18, 22, Законом «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» – пункти 13–14 ч. 2 ст. 7; «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» (статті); Постановою Кабінету Міністрів України від 20.07.1996 р. № 781 «Про затвердження Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово–фінансових груп» (п. 2) та ін.);

– наявність майна, необхідного для здійснення обраної суб'єктом або покладеної на нього господарської діяльності чи керівництва такою діяльністю; таке майно може закріплюватися за суб'єктами господарського права на різних правових титулах: праві власності (господарські товариства, виробничі кооперативи), праві повного господарського відання (державне та комунальне комерційні підприємства), праві оперативного управління (казенне підприємство, комунальне некомерційне підприємство), праві користування (може застосовуватися з будь–яким з названих правових титулів; є характерною ознакою орендного підприємства);

– наявність господарської правосуб'єктності, тобто визнаної державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав.

Суб'єкти господарського права (господарських правовідносин) – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої

діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю. Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи, за певними критеріями (ознаками).

За критерієм характеру здійснюваної діяльності розрізняють:

- суб'єкти господарювання, тобто суб'єкти господарського права, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (до них належать індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

- суб'єкти господарського права, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в т. ч. організацію такої діяльності (до них належать господарські міністерства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

Залежно від форм власності, на базі якої вони функціонують, розрізняють державні, комунальні, колективні, приватні та змішані (функціонують на базі двох і більше форм власності) суб'єкти господарського права.

До перших (державних) належать державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства.

До других (комунальних) належать комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи.

До третіх (колективних) – господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями.

До четвертих (приватних) – індивідуальні підприємці, приватні підприємства.

До п'ятих (змішаних) – орендні підприємства, спільні підприємства, а також промислово-фінансові групи, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Які процеси міжнародного характеру послужили передумовою розвитку господарських правовідносин?
2. Розкрийте сутність поняття «господарське законодавство».
3. Які відносини становлять предмет господарського законодавства?
4. Чи підтримуєте ви точку зору, згідно з якою господарське право є самостійною галуззю права?

5. Розкрийте роль Конституції України у функціонуванні господарських правовідносин.

6. Назвіть види суб'єктів господарських правовідносин.

V. Рекомендована література: 22, 12 (Глави: 1, 4, 5-9.)

ТЕМА 13. Основні положення адміністративного права.

I. Питання на заняття:

1. Поняття, предмет адміністративного права.
2. Метод адміністративного права.
3. Система адміністративного права.
4. Джерела адміністративного права.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Обґрунтування поділу адміністративного права за принципом інституційності.
2. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України.
3. Адміністративно-правовий статус державних служб.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття, предмет адміністративного права.

Адміністративне право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що формуються під час забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесу державного і самоврядного управління в сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадянського порядку.

Адміністративне право є самостійною галуззю права, яка характеризується надмірною мобільністю, комплексним характером, тернистим шляхом свого становлення.

Метою адміністративного права є створення пріоритету правових умов для забезпечення публічною адміністрацією прав, свобод й інтересів людини і громадянина у сфері публічного адміністрування.

Основними завданням адміністративного права України є такі:

1. Конкретизація прав, свобод приватних осіб, які мають забезпечуватися суб'єктами публічної адміністрації, як реалізація конституційної формули стосовно утвердження прав і свобод людини. Це здійснюється в законах України та підзаконних нормативно-правових актах, які визначають обов'язки (компетенцію / повноваження суб'єктів публічної адміністрації).

Приклад: у Законі «Про Національну поліцію» конкретизовано, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання послуг, які з об'єктивних обставин громадяни не можуть отримати за рахунок приватної ініціативи. Органи поліції та поліцейські

зокрема зобов'язані: здійснювати превентивну та профілактичну діяльність; припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; уживати заходів, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці.

2. Формування ефективних адміністративних інструментів реалізації прав і свобод у сфері публічного адміністрування, як реалізація конституційної формули щодо забезпечення прав і свобод людини.

Приклад: Постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 р. № 833 сформовано адміністративний інструментарій фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі реалізації, що дає можливість більш ефективно реалізувати право осіб на життя і здоров'я людей, а також захист права власності у сфері дорожнього руху.

3. Підвищення ефективності функціонування публічних інститутів держави й суспільства. *Наприклад, через створення громадянським суспільством і державою нових антикорупційних органів – Національного антикорупційного бюро та Національного агентства із запобігання корупції.*

4. Уніфікація та закріплення на законодавчому рівні процедур адміністративної діяльності публічної адміністрації.

Приклад: Верховна рада Україна через закон закріпила адміністративну процедуру щодо стратегічного екологічного оцінювання.

5. Оптимізація публічного контролю інститутом громадянського суспільства за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації.

Приклад: Громадські ради центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснюють громадський контроль за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції.

6. Удосконалення інституту юридичної відповідальності.

Наприклад, 2014 р. КУпАП було доповнено главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», суб'єктом адміністративного проступку яких визначено спеціальні суб'єкти публічної адміністрації.

Предметом адміністративного права України є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами. За змістом предмет адміністративного права складається з надання адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності публічною адміністрацією.

Особливістю предмета адміністративного права виступає те, що ним є не саме державне управління, а суспільні відносини, які у зв'язку з управлінням виникають. Саме це дає змогу віднести до предмета адміністративного права й недержавні види управлінського впливу (наприклад, у сфері комерційної, підприємницької діяльності).

Основне завдання адміністративного права — це правове регулювання організаційних, управлінських відносин у суспільстві (адміністративна діяльність) та правоохоронна діяльність держави.

2. Метод адміністративного права.

В адміністративному праві використовуються способи регулювання, що властиві обом загальним методам правового регулювання – **імперативному та диспозитивному**. Для адміністративного права характерні такі методи правового регулювання:

- **метод влади** – підпорядкування (субординації) або метод прямого розпорядництва, коли одна сторона відносин є юридично владною, а інша – юридично підвладною (наприклад, відносини між податковою адміністрацією та платниками податків, між інспектором ДАІ та учасниками дорожнього руху).

- **метод рекомендацій** – рекомендації суб'єкта відносин здобувають правову силу за умови прийняття її іншим учасником;

- **метод узгодження** (координації) – він регулює відносини між учасниками, які не перебувають між собою у підпорядкуванні;

- **метод рівності** – означає, що суб'єкти, які знаходяться на одному рівні державного механізму, здійснюють спільні дії у формі адміністративного договору.

Сутність методів адміністративного права полягає у:

- встановленні певного порядку дій – приписи до дій за відповідних умов і належним чином, передбачених відповідною адміністративно-правовою нормою;

- заборона певних дій під страхом застосування відповідних юридичних засобів впливу (заборона направлення скарг громадян на розгляд тим посадовим особам, чиїх дії є предметом скарги, за порушення даної заборони винні посадові особи несуть дисциплінарну відповідність);

- надання можливостей вибору одного із передбачених адміністративно-правовою нормою варіантів належної поведінки (наприклад, надання посадовим особам можливості прояву самостійності при вирішенні питання про застосування до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, того чи іншого адміністративного стягнення або звільнення його від відповідальності);

- надання можливості чинити або не чинити дії, передбачені адміністративно-правовою нормою у визначених нею умовах (громадянин сам вирішує питання, чи варто оскаржувати дії посадових осіб, які він оцінює як протиправні).

3. Система адміністративного права.

Система адміністративного права – це внутрішня єдність галузі адміністративного права України, що відбиває послідовне розміщення і взаємозв'язок її структурних елементів (частин) – адміністративно-правових інститутів і підгалузей

адміністративного права, які складаються з певних сукупностей однорідних адміністративно-правових норм.

Система адміністративного права складається з загальної, особливої та спеціальної частин.

Загальна частина адміністративного права об'єднує норми, що закріплюють принципи державного управління; правове становище суб'єктів адміністративного права (органів виконавчої влади, державних службовців, громадян та ін.): форми і методи виконавчої та розпорядчої діяльності: адміністративний процес; засоби забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні.

Особлива частина адміністративного права містить норми, що регулюють управління промисловістю, агропромисловим комплексом, соціально-культурною сферою (освітою, наукою та ін.), адміністративно-політичною діяльністю (управління внутрішніми справами, управління юстицією), а також міжгалузеве державне управління у сферах статистики, стандартизації, ціноутворення і т.ін.

Спеціальна частина об'єднує норми, що регулюють адміністративно-правову діяльність суб'єктів управління конкретними сферами. Наприклад, адміністративна діяльність органів внутрішніх справ.

4. Джерела адміністративного права.

Адміністративне право як галузь права складається зі значної кількості правових норм, різноманітних за своїм змістом, цільовим призначенням і способом правового впливу на регульовані суспільні відносини.

Джерела адміністративного права – це засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість (засоби, форми вираження й закріплення публічної волі).

До джерел адміністративного права відносять:

1. Конституцію України;
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (7 грудня 1984 року);
3. Кодекс адміністративного судочинства України (6 липня 2005 року);
4. Закони України (наприклад, “Про державну службу”, “Про звернення громадян”, “Про освіту”, “Про об'єднання громадян”, “Про боротьбу з корупцією” тощо);
5. Постанови та розпорядження Верховної Ради України;
6. Укази та розпорядження Президента України;
7. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
8. Накази, інструкції керівників міністерств, державних комітетів, органів виконавчої влади зі спеціальним статусом;
9. Накази керівників державних підприємств, установ, організацій;

10. Нормативні акти місцевих рад та їх виконавчих органів (рішення, розпорядження);
11. Міжурядові угоди, ратифіковані Верховною Радою України;
12. Акти союзного законодавства, якщо вони не суперечать Конституції та законодавству України до прийняття аналогічних документів органами України.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Назвіть відносини, що складають предмет адміністративного права.
2. В чому проявляється особливість адміністративного права?
3. Обґрунтуйте мету адміністративного права.
4. В чому полягає сутність методів адміністративного права?
5. З яких правових інститутів складається система адміністративного права?
6. З яких частин складається система адміністративного права?
7. Які норми складають загальну частину адміністративного права?

V. Рекомендована література:13 (Розділи 1-5.).

ТЕМА 14. Основи кримінального права України.

I. Питання на заняття:

1. Поняття та система кримінального права України.
2. Кримінальний кодекс України: загальна характеристика.
3. Поняття злочину.
4. Склад злочину.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Причетність до злочину.
2. Види покарань по кримінальному праву України та їх значення в кримінальній політиці держави.
3. Загальна характеристика злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.
4. Загальна характеристика злочинів у сфері використання електронно обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття та система кримінального права України.

У сучасній науковій юридичній літературі термін «кримінальне право» вживається в чотирьох значеннях, а саме:

- 1) як галузь законодавства;
- 2) як галузь права;
- 3) як профільна навчальна дисципліна в юридичних вищих навчальних закладах;
- 4) як галузь юридичної науки.

Кримінальне право як галузь законодавства становить собою систему норм, що видаються вищим органом державної влади – Верховною Радою України і встановлюють коло суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинами, види і розміри покарань за їх скоєння, а також інші кримінально-правові заходи впливу й підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Як галузь права кримінальне право є більш широким (ніж кримінальне законодавство) поняттям, яке охоплює всю сукупність кримінально-правових норм, висвітлених у законах та інших визнаних державою джерелах, які утворюють цілісність внаслідок якісної однорідності врегульованих ними суспільних відносин та єдиного методу регулювання.

Монопольне положення Кримінального кодексу як офіційно визнаного джерела українського кримінального права, з одного боку, свідчить про те, що останнє здебільшого збігається з кримінальним законодавством, яке є на наш погляд, єдино доступною формою його об'єктивності.

Наука кримінального права є однією з галузей юридичної науки, але відрізняється від неї своїм предметом дослідження, яким є кримінально-правові явища в усій багатоманітності їх становлення, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку. Наука кримінального права має свої специфічні завдання, а саме:

- досліджує історію кримінального права, її розвиток, зміни з часом і подальше прогнозування еволюції;
- виявлення обґрунтованості прийнятого закону;
- розроблення механізму кримінально-правового регулювання та рекомендацій щодо його удосконалення;
- вивчення необхідності існування прийнятого закону, його ефективності;
- порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного кримінального права;
- з'ясування й обґрунтування місця кримінального права в правовій системі України, а також дослідження взаємодії вітчизняної кримінально-правової системи з іншими системами права, у тому числі міжнародного та ін.

Особливість кримінального права **як профільної навчальної дисципліни**, яка вивчається у вищих навчальних закладах, полягає в тому, що структура підручників, які його представляють, як правило, не збігається зі змістом Кримінального кодексу. Набір глав і тем в різних виданнях відрізняється, але в усіх виданнях розглядаються предмет і метод кримінально-правового регулювання, історія розвитку кримінального законодавства і науки кримінального права, місце кримінального права в загальній системі права, кримінальна відповідальність і її підстави, тлумачення кримінального закону, склад злочину і його види, кваліфікація злочинів і засоби вирішення конкуренції конкретних кримінально-правових норм, а також інші питання, що не знайшли свого закріплення в тексті кримінального закону.

Система кримінального права – це будова, структура кримінального права, що становить єдність функціонуючих, взаємопов'язаних та закономірно розташованих кримінально-правових норм. Кримінальне право відносять до публічних галузей права.

Воно складається з двох частин – Загальної та Особливої.

Загальна частина кримінального права визначає його поняття, предмет, завдання, систему, містить положення про кримінальну відповідальність; злочин, його види, стадії вчинення; співучасть у злочині; множинність злочинів; обставини, що виключають злочинність діяння; звільнення від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; судимість; примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальну конфіскацію; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх; основні положення Загальної частини кримінального законодавства зарубіжних країн.

Особлива частина кримінального права визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, встановлює вид та міру покарання за їх вчинення, розкриває зміст деяких категорій КК, а також передбачає спеціальні підстави виключення кримінальної відповідальності та звільнення від неї. Норми Загальної та Особливої частин кримінального права взаємопов'язані, оскільки викладені в одному законі – КК; мають спільне завдання; застосовуються у взаємозв'язку тощо.

2. Кримінальний кодекс України: загальна характеристика.

Прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., є знаменною віхою у становленні правової держави, першим фундаментальним кодексом у проведеній в Україні правовій реформі, яка ставила своїм завданням кодифікацію найважливіших галузей права.

Робота над проектом нового КК тривала більше восьми років, і він є результатом колективної праці вчених, практичних працівників, комітетів Верховної Ради України і, звичайно, народних депутатів України, які і прийняли цей Кодекс. Його положення цілком відповідають Конституції України, ґрунтуються на її приписах. Він покликаний сприяти розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Основними концептуальними положеннями КК є:

1) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності та всього правопорядку від злочинних посягань; закріплення принципу, згідно з яким КК — єдиний законодавчий акт про кримінальну відповідальність;

2) закріплення основного принципу кримінального права: немає злочину, немає покарання без вказівки на це в кримінальному законі;

3) єдиною підставою кримінальної відповідальності визнається наявність у діях особи ознак складу злочину, передбаченого в кримінальному законі;

4) закріплення принципу особистої і винної відповідальності;

5) посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів з наданням можливості (шляхом введення альтернативних санкцій) застосовувати до осіб, які вчинили менш тяжкі злочини, покарання, не пов'язані з позбавленням волі;

6) наявність низки норм, спрямованих на посилення боротьби з організованою злочинністю (наведено поняття вчинення злочину організованою злочинною групою, злочинною організацією; внесено спеціальні склади злочинів, що передбачають відповідальність організаторів і учасників організованих груп);

7) система покарань, розташованих від менш суворого до більш суворих, забезпечує принцип справедливості кари залежно від тяжкості злочину і особи засудженого;

8) розширено перелік норм, що встановлюють можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при діяльному каятті, примиренні з потерпілим тощо), а також від покарання (наприклад, звільнення з випробуванням);

9) відмова від смертної кари і заміна її на довічне позбавлення волі;

10) відмова від поняття особливо небезпечного рецидивіста;

11) наявність низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи і сприяв її розкриттю, тощо);

12) включення до Загальної частини КК самостійного розділу про особливості відповідальності неповнолітніх, норми якого з урахуванням віку злочинця у багатьох випадках пом'якшують відповідальність порівняно з дорослими злочинцями.

3. Поняття злочину.

Термін «злочин» складається з іменника «зло» і дієслова «чинити» і означає «вчинення зла», «чинити зло», тобто робити що-небудь погане, недобре, спричиняти нещастя, лихо, горе, бути їх джерелом.

Злочин – це передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Ознаки злочину:

1) це діяння;

- 2) вчиняється суб'єктом злочину;
- 3) винність;
- 4) суспільна небезпечність;
- 5) протиправність (відповідне діяння передбачене чинним КК);
- 6) караність.

Діяння – вольова усвідомлена поведінка (вчинок) особи, безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків. Діяння охоплює два види поведінки особи:

дію – активну поведінку особи (здійснення чого-небудь, сукупність вчинків особи);

бездіяльність – пасивну поведінку особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії чи дій, які вона повинна була і могла вчиняти в даних конкретних умовах.

Вчинення діяння суб'єктом злочину означає вчинення його фізичною осудною особою у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. На підставі цього не визнаються злочином випадки:

- 1) вчинення такого діяння юридичною особою;
- 2) вчинення його неосудною особою;
- 3) вчинення його особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;
- 4) дії тварин.

Винність – означає вчинення діяння за наявності вини, тобто умисно або необережно.

Не є злочином через відсутність вини:

- вчинені у безпорадному стані чи в стані сну рефлекторні, імпульсивні, конвульсивні або інстинктивні рухи тіла, які не є результатом вольової поведінки особи (наприклад, людина, щоб не впасти, схопилась за іншу людину, внаслідок чого останній були заподіяні тілесні ушкодження);
- рухи тіла або відсутність таких рухів, що є результатом тільки чужої волі чи впливу непереборної сили (наприклад, стихійного лиха);
- діяння, вчинені під впливом гіпнозу;
- діяння, можливість настання суспільно небезпечних наслідків якого особа не передбачала і не могла передбачати (казус).

Суспільна небезпека – здатність діяння завдавати шкоду суспільству.

Форми суспільної небезпеки:

- спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони;
- створення загрози заподіяння такої шкоди.

Протиправність полягає в тому, що злочином визнається лише діяння, передбачене КК. Перелік протиправних діянь, що визнаються злочином, є вичерпним.

Караність означає, що за вчинення кожного злочину в санкціях статей Особливої частини КК передбачено вид та розмір покарання. Караність – це можливість (загроза) застосування покарання за вчинення злочину. Тобто особі може бути призначено покарання або ж вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбуття.

4. Склад злочину.

Склад злочину – сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин.

Склад злочину утворюють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Кожен із елементів складу злочину характеризують певні ознаки, які поділяють на обов'язкові (притаманні усім без винятку складам злочинів) та факультативні (характерні для окремих складів злочинів і визначені у диспозиціях окремих статей Особливої частини КК).

Обов'язкові ознаки складу злочину:

- суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і на які посягає злочин;
- суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність);
- ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність);
- вина.

Факультативні ознаки складу злочину:

- предмет злочину;
- потерпілий від злочину;
- суспільно небезпечні наслідки;
- причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідками, що настали;
- місце;
- час;
- спосіб;
- обстановка;
- знаряддя та засоби вчинення злочину;
- ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, родинні відносини, громадянство тощо); – мотив;

- мета;
- емоційний стан у формі афекту.

Об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди або створюючи загрозу завдання такої шкоди.

Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв злочину.

Об'єктивна сторона визначає: – у чому полягає злочин; – яким чином він скоюється та які наслідки спричиняє; – за яких умов місця, часу, обстановки тощо він відбувається; – за допомогою яких засобів і знарядь вчинюється.

Суб'єктом злочину (14 років, для окремих злочинів – 18 років) є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Обов'язкові ознаки суб'єкта злочину: 1) належність до фізичних осіб; 2) осудність (це здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними); 3) досягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктивна сторона складу злочину – внутрішня сторона складу злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте кримінальне право як науку.
2. Якою є система кримінального права?
3. Яке визначення злочину дається у КК?
4. Які ознаки характеризують злочин?
5. Що таке суспільна небезпека злочину та у чому полягає її характер і ступінь?
6. Що таке склад злочину, які функції він виконує та яке його значення?
7. Назвіть елементи та ознаки складу злочину.
8. Як співвідносяться злочин і склад злочину?
9. Що таке об'єкт злочину?

V. Рекомендована література. 23, 14 (Розділи: 1-3,5-9.)

ТЕМА 15. Основні положення міжнародного права.

I. Питання на заняття:

1. Поняття, система міжнародного права.
2. Предмет міжнародного права.
3. Джерела міжнародного права.

II. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Відповідальність у міжнародному праві.
2. ООН та Рада Європи. Діяльність України в міжнародних організаціях.
3. Європейський суд з прав людини.

III. Основні поняття та терміни:

1. Поняття, система міжнародного права.

Міжнародне право — особлива правова система, що складається з принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Такі принципи і норми створюються на підставі узгодження позицій учасників цих відносин і забезпечуються у разі необхідності індивідуальним або колективним примусом.

Ознаки міжнародного права:

- міжнародне право - це сукупність юридичних норм і принципів;
- ці норми створюються шляхом фіксованої (договір) або мовчазно вираженої (звичай) угоди між суб'єктами міжнародного права;
- ці норми признаються суб'єктами міжнародного права в якості юридично обов'язкових;
- реалізація норм міжнародного права забезпечується примусом, форми, характер і межі якого визначаються в міждержавних угодах.

Міжнародне право має складну систему, що зумовлено поєднанням у ньому загально правових норм-принципів та загально правових нормативних комплексів, з одного боку, і галузей як однорідних комплексів норм у відповідності з предметом регулювання, а також внутрішньогалузевих інститутів - з іншого.

До першої категорії належать:

а) *основні принципи міжнародного права*, що становлять його ядро і мають визначальне значення для всього механізму міжнародно-правового регулювання;

б) *загальні для міжнародного права інститути*, кожен з яких включає комплекс норм певного функціонального призначення - комплекс норм про міжнародну правосуб'єктності, комплекс норм про міжнародному

правотворчості, комплекс норм про міжнародному правозастосуванні (реалізації правових приписів), комплекс норм про міжнародно-правової відповідальності. Таке розмежування досить умовно і проявляється переважно в теоретичних конструкціях.

До другої категорії належать галузі міжнародного права, тобто комплекси однорідних і сформованих відповідно до предмета правового регулювання норм. Вони класифікуються як з тих підстав, які прийняті у внутрішньодержавному право (з деякими корективами), так і по ознаках, властивим саме міжнародно-правовому регулюванню. Перелік галузей не у всьому базується на об'єктивних критеріях.

До загальновизнаних можна віднести (не торкаючись поки питання про найменування) такі галузі: право міжнародних договорів, право зовнішніх зносин (дипломатичне і консульське право), право міжнародних організацій, право міжнародної безпеки, міжнародне екологічне право (право навколишнього середовища), міжнародне гуманітарне право (право прав людини"), міжнародне морське право, міжнародне космічне право та інші.

Однак дискусії з цього приводу тривають, зачіпаючи і підстави конституювання галузей, і їх конкретні характеристики (наприклад, різні думки про міжнародне атомне право, міжнародне кримінальне право, про міжнародному економічному праві), і їх найменування (деякі варіанти відзначені вище, можна сказати також про уразливості терміна "право збройних конфліктів"), і внутрішня побудова окремих галузей.

2. Предмет міжнародного права.

Відносини, що становлять предмет міжнародно-правового регулювання, можна умовно розділити на:

- міждержавні;
- неміждержавні.

До міждержавних відносин належать:

- 1) відносини між державами;
- 2) відносини між державами та державоподібними утвореннями;
- 3) відносини між державами і націями, що борються за незалежність.

Міжнародними неміждержавними відносинами є:

- 1) відносини між державами і міжнародними організаціями;
- 2) відносини між міжнародними організаціями;
- 3) відносини між державами, міжнародними організаціями з одного боку і фізичними та юридичними особами - з іншого;
- 4) відносини між фізичними особами.

Міжнародне право регулює відносини, що виходять за рамки внутрішньодержавної компетенції. При цьому предметом міжнародно-правового регулювання виступають відносини виключно між суб'єктами міжнародного права. Відтак, міжнародне право є складний комплекс юридичних норм, що створюються державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин шляхом угод та являють собою самостійну правову систему, предметом регулювання якої є міждержавні та інші міжнародні відносини, а також певні внутрішньодержавні відносини, пов'язані з участю їх суб'єктів у відносинах між собою.

Таким чином: **предметом міжнародного права** - є міжнародні відносини переважно міждержавного характеру як особливий вид соціальних відносин.

3. Джерела міжнародного права.

Джерелом міжнародного права прийнято вважати форму вираження міжнародно-правової норми.

Жодний з документів міжнародного права не містить вичерпного переліку його джерел. Загально визнано, що джерела сучасного міжнародного права названі у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, який є невід'ємною частиною Статуту ООН. Згідно з даною статтею, «Міжнародний Суд ООН, що зобов'язаний вирішувати передані на його розгляд спори на основі міжнародного права, застосовує:

- а) міжнародні конвенції, як загальні так і спеціальні, що встановлюють правила, виразно визнані державами, що сперечаються;
- в) міжнародний звичай, як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;
- с) загальні принципи права, що визнані цивілізованими народами;
- д) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб визначення правових норм».

Джерела міжнародного права можна поділити на **основні** - ними є договір та звичай - та **допоміжні**: загальні принципи права, правотворчі рішення міжнародних організацій, односторонні акти держав.

Судова практика та доктрини є засобами визначення змісту норм міжнародного права.

Останнім часом у міжнародно-правовій практиці нерідко виникає питання й про інші джерела: про «м'яке» право, резолюції міжнародних організацій і конференцій, політичні домовленості, рішення міжнародних судових установ і деякі інші акти. Це природно, оскільки міжнародне право

динамічно розвивається. Однак у кожному конкретному випадку при встановленні зобов'язань суб'єктів міжнародного права слід з'ясувати, наскільки суб'єкт готовий взяти на себе правове зобов'язання, якщо тільки мова не йде про імперативну норму міжнародного права.

Можливе існування також достатньо автономних регіональних систем міжнародного права, перелік джерел яких відрізняється від загальноновизнаного. Утім, це скоріше виключення для міжнародного права, ніж правило, воно може свідчити про перехідний характер такого права (перехід права Європейського Союзу від міжнародного до конфедеративного).

Міжнародні договори — одна з найбільш поширених у наш час форм закріплення взаємних міжнародних прав і обов'язків. Міжнародні договори є зазвичай джерелом зобов'язань тільки для суб'єктів міжнародного права, що беруть у них участь. Міжнародні договори можна розділити на правові та контрактні. Правові фіксують норми міжнародного права, які отримали загальне визнання. У міжнародних контрактах формулюють поточні зобов'язання держави.

У правових договорах держави визнають і фіксують факт існування певної загальної норми.

Міжнародний звичай — це правило поведінки, що у результаті кількарізного повторення протягом тривалого часу набуло мовчазного визнання суб'єктами міжнародного права і застосовується ними в їх міжнародній практиці як звичаєве.

IV. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття «міжнародне право».
2. Які суспільні відносини регулюються міжнародним правом?
3. Яким чином створюються норми міжнародного права?
4. Розкрийте основні риси сучасного міжнародного права.
5. В якому нормативному акті вказані джерела міжнародного права?
6. Розкрийте роль міжнародного звичаю у міжнародному праві.

V. Рекомендована література: 15 (Розділ 1-4).

Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання виконуються у вигляді рукописного есе обсягом до 5 сторінок формату А4, орієнтація – книжкова, поля: відступ 1,25 мм; з усіх сторін поля – 20 мм, шрифт – Times New Roman, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, стиль – Normal. Посилання на використані інформаційні джерела оформлюються у квадратних дужках за зразком: [7, с. 28–32]. Наприкінці тексту доповіді, у разі потреби, розміщують список використаних джерел, оформлений відповідно до ДСТУ 8302:2015.

Порядок оцінювання

Оцінювання ваших досягнень відбувається за системою відображеною в Таблиці 1

Таблиця 1

№ теми	Назви розділів і тем	Кількість годин		
		Денна форма		
		Усього балів	у тому числі	
			Лекції (ведення конспекту)	Семінари (конспектування питань, виступ, доповнення)
1	2	3	4	5
Розділ 1. Основні положення теорії держави і права та Конституційного права України				
1.	Основи теорії держави.	4	1	3
2.	Основи теорії права.	4	1	3
3.	Конституційне право як галузь українського права.	4	1	3
4.	Конституційно-правові основи організації і здійснення державної влади в Україні	4	1	3
	Реферат, есе, доповідь, ІНДЗ	-	-	-
	Всього балів за розділ 1	16		
Розділ 2. Основні положення цивільного, сімейного. земельного права та цивільного процесу				
5.	Загальні положення цивільного права.	4	1	3
6.	Право власності. Загальні положення про зобов'язання.	4	1	3
7.	Загальні положення спадкового права.	4	1	3
8.	Основи сімейного права України.	4	1	3
9.	Основи земельного права України.	4	1	3
10.	Основи цивільного процесу України.	4	1	3
	Реферат, есе, доповідь, ІНДЗ	-	-	-

	Всього за розділ 2	24		
	Розділ 3. Основні положення трудового, господарського, адміністративного, кримінального та міжнародного права.			
11.	Основи трудового права України.	3	1	2
12.	Основи господарського права України.	3	1	2
13.	Основи адміністративного права України.	3	1	2
14.	Основи кримінального права України.	3	1	2
15.	Основні положення міжнародного права	3	1	2
	Реферат, есе, доповідь, ІНДЗ	5	-	-
	Всього за розділ 3	20		
	залік	40		
	Усього балів	100		

Можна зазначити, що під час лекцій та інших занять не припустимо відволікатись розмовами з товаришами, користуватись мобільними телефонами та іншими гаджетами, порушувати дисципліну в будь який інший спосіб.

Запізнення на лекцію так само не припустимі, викладач залишає за собою право не допустити до заняття студента, що порушує дисципліну або запізнюється. Вказані правила поведінки поширюються й на інші форми занять (семінари, практичні). Користування гаджетами для доступу до мережі Інтернет припустиме лише під час семінарських/практичних занять за вказівкою чи дозволом викладача. Пропущені лекції слід відпрацювати переписавши конспект та продемонструвавши його викладачу, при цьому слід бути готовим відповісти на його питання за змістом лекції.

Робота на семінарах оцінюється за наступними критеріями:

- для того аби отримати бал необхідно брати участь в опрацюванні питань, які виносяться на семінарське заняття (доповнення, відповідь на питання викладача, висловлення своєї обґрунтованої точки зору під час обговорення проблемних питань тощо);
- виступ із доповіддю на питання за планом семінарського завдання може принести вам 1 бала за умови, що відповідь буде змістовною та відповідати плановому питанню;
- якщо, при виступі, ви проявите ґрунтовну підготовку, висловіте власну точку зору щодо висвітлюваної проблеми й підкріпите її аргументацією, правильно відповісте на уточнюючі питання викладача то можете підвищити додатково на 1 бал.

Таким чином ваша участь в роботі семінару може принести вам 3 бали за одне заняття. Пропущений семінар відпрацьовується написанням конспекту всіх питань з плану заняття та відповідями на питання викладача за змістом семінару під час відпрацювання.

Кожен курсант (студент, слухач) має написати та надати викладачу есе на тематику з запропонованого переліку або за власною темою узгодженою з викладачем. Успішне виконання цього завдання оцінюється в 5 балів. При цьому оцінка відбувається узагальненням балів за 5 критеріями: 1) грамотність та оформлення – 0,5 балів; 2) відповідність змісту темі – 1 бал; 3) структурна логічність – 0,5 бала; 4) аргументованість висновків – 1 бал; 5) оригінальність роботи та культура посилань на джерела – 2 балів.

Підсумковий контроль з дисципліни відбувається у вигляді усного заліку на якому ви можете отримати до 40 балів в залежності від повноти та обґрунтованості ваших відповідей. На заліку викладач задає 2 питання з, кожна відповідь дає до 20 балів. Якщо під час проходження курсу набрано 60 балів то маєте право не здавати екзамен вдовольнившись підсумковою оцінкою відповідно до кількості набраних балів.

Схема переведення балів у підсумкову оцінку наведена в Таблиці 2.

Таблиця 2

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
82-89	B	добре
75-81	C	
64-74	D	
60-63	E	задовільно
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Політика академічної доброчесності

Прослуховуючи цей курс, Ви погодились неухильно дотримуватись принципів академічної доброчесності:

- складати всі проміжні та фінальні завдання самостійно без допомоги сторонніх осіб;
- надавати для оцінювання лише результати власної роботи;
- не вдаватися до кроків, що можуть нечесно покращити ваші результати чи погіршити/покращити результати інших курсантів (студентів, слухачів);

- не публікувати відповіді на питання, що використовуються в рамках курсу для оцінювання знань курсантів (студентів, слухачів).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Навчальні посібники:

1. Теорія держави і права: Навчальний посібник \ Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. редакцією З.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Конституційне право України: навч. Посібник \ В.О. Боняк, В.А. Завгородній, А.В. Самотуга, Л.А. Філянїна. Дніпро: ДДУВС, 2017. 293 с.
3. Конституційне право України: навч. Посібник \ В.О. Боняк, В.А. Завгородній, А.В. Самотуга, Л.А. Філянїна. Дніпро: ДДУВС, 2017. 293 с.(§ 45-73).
4. Цивільне право України: навч. посібник \ І.І. Килимник, А.М. Бровдій, Д. Є. Кутуманов, Харківський національний університет міського господарства; Харків: ХНУМГ. 2014. 225 с.
5. Цивільне право України: навч. посібник \ І.І. Килимник, А.М. Бровдій, Д. Є. Кутуманов, Харківський національний університет міського господарства; Харків: ХНУМГ. 2014. 225 с.
6. Шишка Р.Б., Сопілко І.М., Козирєва В.П. Спадкове право в Україні: начальний посібник. Київ: Національний авіаційний університет. 2014, 216 с.
7. Цивільне право України: навч. посібник\ І.І. Килимник, А.М. Бровдій, Д. Є. Кутуманов, Харківський національний університет міського господарства; Харків: ХНУМГ. 2014. 225 с.
8. Сімейне право України: навчальний посібник \ за заг. ред. Т.В. Курило. Львів: ЛДУВС. 2014. 316 с.
9. Конспект лекцій з дисципліни земельне право. Укладач Межевська Л.В. Дніпро. 2016.
10. Ізарова І.О., Ханік -Посполітак Р.Ю. Цивільний процес України: навч.посібник. Київ : ВД «Дакор», 2019. 274 С.
11. Трудове право України: навчальний посібник; за ред. В.О Кучера. – Львів: ЛДУВС, 2017. 564 с.
12. Щербина В.С . Господарське право: підручник. Київ: ЮрінкомІнтер, 2013. 640 с.
13. Адміністративне право України . повний курс: підручник. Колектив авторів. Херсон: ОЛДІ – ПЛЮС, 2018. 446 с.
14. Кримінальне право України . загальна частина: Підручник; за ред. О.В. Меркулової, В.Я Конопельського. Одеса, 2017. 430 с.
15. Войціховський А.В. Міжнародне Право: підручник. Харків : МВС України, Харківський Університет внутрішніх справ. 2020. 544 с.

Нормативно-правові акти:

16. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
17. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
18. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 19 лют. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
19. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III : станом на 14 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
20. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 7 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
21. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
22. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
23. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws> - Головна сторінка розділу "Законодавство України" ВРУ
2. <https://www.kmu.gov.ua/npasearch> - Пошук нормативно-правових актів КМУ
3. <https://www.president.gov.ua/documents/all> - Сайт Президента України
4. <http://ebdb.ru/> – Пошук книг в електронних бібліотеках.
5. <http://pidruchniki.ws/> – Бібліотека українських підручників.
6. <http://studentbooks.com.ua/> – Електронна онлайн Інтернет-бібліотека.
7. <http://www.library.univ.kiev.ua/>. - Наукова бібліотека ім. М. Максимовича.
8. <http://www.nbuv.gov.ua/> – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.